زیب مسند شوکت و کامگاری نگین خاتم ا
و نامداری نیروی بازوی کشورکشایان مصا
آموز فرمان روایان نور والطاف رحمانی
بجنود آسمانی مرجع و مآب جمہور بعلو نفس
طینت مشہور بحسن خلق یکتای روزگ
روزگار را سرمایۂ افتخار مرکز دایرۂ م
ناصب اعلام فتوت قدوہ رؤسای عالی مقا
سنج شعراء ذوی الاحترام عندلیب گل
معانی گل سرسبد چمنستان سخندا
ہر اہل زبان معیار ہر صاحب بیان
فیض گستر شگفتہ رو لطیفہ گو افصح الفصحا امی
نواب سپہر جناب امیر الممالک شمس
سید اشہد علی خان بہادر ذوالفقار جنگ دا
و عمم افضالہ ظہور نمود کہ نسخۂ مشتمل
اصطلاحات دیار دہلی و روزمرۂ فصحای

معانی انچه در بعضی اشعار منظوم میگردد و فهم
دوردستان هرانانکه در امصار بعید واقع اند
بادراک کنهش نمی رسد بزیور تالیف آراستگی
یابد تا مطالعه آن انواع کنایت را صراحت بخشد
و بر طالبان این فن کار آسان گردد امتثالا لامره
تحصیل این سعادت واجب دیدم و بتقدیم
ارشاد مصروف گردیدم اما چون این نسخه ایست
مبین مصطلحات ریخته باصناف لطایف معنوی
آمیخته لهذا بر عایت خطاب کار فرما موسوم
بشمس البیان فی المصطلحات هندوستان گردید
و در سنه یکهزار و دو صد و هفت از هجرت نبوی
صلی الله علیه و سلم در شهر محرم الحرام بتاریخ
بیست و دویم در بلده مرشدآباد باتمام رسید
مامول از سخن سنجان نکته رس و روشن
ضمیران پاک نفس آنست که هر جا سهوی

وخطائی در یابند بچشم عنایت بپوشند بل در اصلاح
بکوشند * نظم * ای که در آئین سخن پروری * نیست
از انصاف طبعت را گزیر * از من مسکین
در این مشکین سواد * گر خطائی رفته است آهو مگیر *
بر ضمایر ارباب بصایر پوشیده نماند که اصطلاحات
مرقومه این نسخه متنوع است بر دو نوع نوعی
را بمحاوره عوام اختصاص و نوعی از روزمرهٔ
خواص علاوه ای حال هرچه در محاورهٔ آن دیار
مستعمل است برای دوردستان سند
و آنچه در روزمرهٔ آن بلاد مروج است عزیزان
بعید را سند چه شعر هندی عبارت از زبان موزون
دهلی است پس هرچه مطابق آن باشد صحیح
و آنچه ورای آنست غلط و قبیح بالجمله حرفی چند
مرقوم نمود با ستعانة الملک الودود *
* حرف الالف * آش * بالف ممدوده و سکون

شین معجمه طعامیست رقیق مثل شله و مثل آن
از مخترعات اهل ولایت و هم عموماً در محل طعام
چنانکه گویند آب و آش تیار است و آش پکای بتمامه
کنایه از آنست که برای آزار کسی مقدمه سازند
افصح الفصحا مرزا رفیع سودا در هجو امیر بخیل
زبانی خانسامان گوید * شعر * مجکو باورچی یون دکھاتی هین *
ره تیری آش کیا پکاتی هین * و بدین معنی
در فارسیان هم مستعمل * مولانا ظهوری
ترشیزی فرماید * شعر * کاسهٔ خورشید لیسیدن
نمی آید ز من * کو فلک می پز زکین هر روز
آش دیگرم * اودهیر نا بننا * بمزه بواو
مجهول و دال و های هندی بیای مجهول رسیده
و سکون رای هندی کنایه از انواع تخیل که در عالم
تنهائی خطور کند استادی و مولائی حضرت درد فرماید
* رباعی * کچهه آپهی گراکی آپهی کچهه چنتاهی * کهتاهی

کچھہ آپہی آپہی کچھہ سنتا ہی * آیدر و ہمیشہ بہہ دل دیوانہ * کیا کیا کچھہ اودہیڑتا ہی اور بنتا ہی * داود ہیڑ بن مخفف اول است و نیز بہمین معنی مرزا علی نقی محشر گوید * رباعی * کیا کیا حرص وہوس کی دہن ہی دلکو * کس کس دہب کی اودہیڑ بن ہی دلکو * تشویش معاش مغز جان کہاتی ہی * دنیا کی غرض تلاش کہن ہی دلکو * آنکہونمین آنی * کنایہ از آمد سکرا گرچہ عموما بر کل سکرا طلاق دارد اما بیشتر بر شراب مستعمل مولف گوید * شعر * دعوی میخواری اتنی ہی پہ تہا سرکارکا * پیتی ہی ایک آدہہ گہونٹ آنکہون مین بس آنی لگی * یعنی کیفیت و ظاہر است کہ ضمیر لفظ کیفیت در محاورہ ہندی بتانیث استعمال دارد لہذا محذوف بودن آن بحیثیت نشست ردیف کیفیت پیدا نمودہ * آنکہونکا آنا * کنایہ از آشوب چشم

سخن سنج بی نظیر محمد تقی میر فرماید * شعر * عشق
نی ایزائین ہی دکھلائیان * رہ گئی آنسو تو آنکھین
آئیان * آپس مین رهنا * بهمزه ممدوده و فتح
ہای عجمی و سکون سین مهمله کنایه از آلودگی
. فدوی محمد میر اثر فرماید * فرد * ہم کہان تو کہان
یہہ کہتی ہین * کہ یہ آپس مین دونو رہتی ہین *
و این مختص بمحاوره زنان است * اوس پر جانی *
بدو معنی مصطلح یکی کنایه از سردی بازار و دویم
مراد از آب و تاب چیزی که بکمال صفا و صباحت
باشد مشتمل بر معنی اول مولف راست * برگ
گل پر بھی پڑا ایک اوس سی پر جای و ہین * دیکھی
عالم جو وہ تیری عرق افشانیکا * و دویم میر حسن
گوید * شعر * جز اشک بلبل آب نہین گل شاخسار پر
کیا اوس پر گئی ہی چمن مین بہار پر ٥
* آگ لینی کو آئی تھی * در محلی گویند که دوستی

بدیدن دوستی آید و بی کاشت و توقف زود مراجعت کند
محمد تقی میر گوید * جلد مجھہ سوختہ کی پاس سی جانا
کیا تھا * آگ لینی گھر آئی تھی یہ آنا کیا تھا *
و از شعر سعید ای اشرف مستفاد شد
کہ در اہل ولایت ہم این اصطلاح مستعمل
است اشرف گوید * دل را از سینہ آن
بت سرکش گرفت و رفت * در خانۂ من آمد و
آتش گرفت و رفت * و اگر گویند کہ در شعر
سعید ارعایت تعجلت ظاہر نیست تا باصطلاح
ہندی مطابقت یابد گوئیم واو عطف کہ در گرفت
و رفت واقع شدہ مفید این معنی است و بر
متامل ظاہر * آنکھین پتھرانی * کنایہ از خیرگی
چشم کہ بکمال نگریستن عارض گردد حضرت درد
فرماید * اوس سنگدل کی وعدہ خلافی کو دیکھئی *
پتھرا گئی ہین آنکھین میری انتظار سی *

* آنکھین تمہاری دیکھی ہین کہنا * خورد را بتجربہ کاری
ستودن وہم رعایت ادب از دست ندادن
مصطفی خان یکرنگ گوید * نرگس کتین مین ہرگز
لاتا نہین نظر مین * دیکھی ہین مینی پیاری آغر
تمہاری آنکھین * آنکھہ دکہلانی * ترجمہ
چشم نمائی است کہ در فارسی مستعمل مولف
گوید * ویدنا انجم نہین ہی خشمگین سی سرخ سرخ *
برق بہی کتنین ہمین اب آنکہہ دکہلانی لگی
* انگارون پر لوتنا * کنایہ از بیقراری کہ در عالم
رشک لاحق گردد ولی گوید * شعلہ خو جب سی
نظر آتا نہین * تب سی انگارون پہ لوتی ہی ولی *
* آنکھہ موندکی ایک چیز کا اختیار کر لینا *
کنایہ ایست از قبول بلا تامل میر سجاد گوید
* غیرون کو جان خواب مین غفلت کی ڈال کر *
ایکرات آکی سو رہو ہم پاس آنکہہ موند *

* او تنہائی گیرے * ہمزہ بواو مجہول و
تای ہندی بالف کشیدہ و دو تحتانی و کاف
فارسی بیای معروف و رای مہملہ بیار سیدہ
فرقہ ایست از دزدان کہ روزانہ دستبرد کنند
و این طایفہ بیشتر در افواج بسر برد و مرزا
رفیع سودا در ہجو کوتوال مشتمل بر صفات
انشارش فرماید * کسو کا گہتنہ کتی و تیراہی * کوئی
بہڑوا او تنہائی گیراہی * ایڑی دیکہو * بد قعیہ
نظر بدگویند قلندر بخش جرات راست * رباعی *
* گل رنگ حنا سی سرخ کرپاون کو * بیتہا تہا چمن
مین جو وہ سرو دلجو * مینی جو کہا کہ ہی کف
پا پہ بہار * ہنس کر لگا کہنی اپنی ایڑی دیکہو *
* ایک سی دن نرہنی * کنایہ از تغیر حالات
آعم از ینکہ در زوال جمعیت گویند یا بزوال
پریشانی میر سجاد گوید * ہجر کی راتین بہی آخر

کہت گئین * ایکسی رہتی نہین ہین دن ہمیش *
* آنکھہ جھپکنی * تاب مقابلت نیاوردن
مولف گوید * مقابل حسن کی گرمی کی تیری کون
اب ہووے * کہ سورج کی بہی تیری روبرو
آنکھہ اب جھپکتی ہی * آستین کا سانپ * کنایہ
از دشمن بغلی است مرزا فدوی گوید *
رفتہ رفتہ یار جوہر اپنی دکھلانی لگا * آستین کا سانپ
دکھلا یہ تو جی کہانی لگا * آنکھو نمین گھر کرنا *
اصرار بر تصدیق قول خود نمودن بخلاف حقیقت معنی
مولف گوید * کہتی ہو گھر تیری آنکہو نمین
نہین مینی کیا * کون کہراوی تمہین آنکہونمین گھر کرتی ہو *
* آسمان سی گرنا * کنایہ از بہرسیدن چیزی
کہ بی سعی دفعۃ حاصل شود و قدرش چندان
نباشد و این بیشتر بمحاوره عورات مستعمل
مولف گوید * قطعہ * کو کہ توکل ہی اور جون شبنم *

طالب رنگ و بو تیرا ہون مین * پرندا ننا بہی
چاں سنبہال مجہی * آسمان ملنی نہین گراہون مین
* آنکہہ چورانی * کنایہ از چشم پوشی
است مولف گوید * ایسی کیا کی ہی دلا ہمنی
بتونکی چوری * دیکہہ کر ہمکو جو یہ آنکہہ چورالیتی ہین *
* آنکہو مین کہٹکنا * در نظر ناگوار گذشتن
مولف گوید * جون اشک تو نظرون سی
کیونکر نہ گرا دیوی * آنکہو نمین تیری پیارے ہی
ہر وقت کہٹکتا ہون * اولجہنا دلکا * عبارت
از گرفتاری دل است جرأت گوید * خوش ہوا
رہکی مین غم مین نہ کہین * دل الجہتا رہا کہین نکہین
* آنکہون مین خاک ڈالنی * بدو معنی
مصطلح یکی آنکہ جنس زبون را بمبالغہ تعریف
بچشم خرید ار خوب نمایند و این خاصہ فروشندگان
غدار است و دیگر آنکہ چیزی را طرفۃ العین دست برد

کنند اول مستہور دوم مولف گوید * مجالس سی
رات دلکو میری صورت صبا * لیگئی سبہونکی
آنکہون مین وہ خاک دآل کی * آنکہین نیلی پیلی کرنی *
کنایہ از کمال خشم کہ اکثر در حالت غیظ رنگ رو
متغیرشود جرأت گوید * روز آنکہین نیلی پیلی کرجاتا ہی
وہ شوخ * بزم مین تو چشم حیرت سی ندیکہا کرہمین *

* حرف الباء موحدہ *

* بک لگنی * بفتح اول وسکون کاف تازی
کنایہ از یاوہ گوئی و بسبیل تحقیر مستعمل مرزا
رفیع سودا در ہجو فدوی لاہوری گوید * بیٹہی یہ وہان
رہتی ہین صبح سی لی شام تک * لگتی ہی اشعار کی
جارپہر انکو بک * و بکبک بتکرار نیز ہمین معنیست
و ہر دو را معنی مصدریہ حاصل و این ظاہرا از بق بق
گرفتہ اند چنانکہ مولوی معنوی فرماید * اہل دنیا کافران
مطلق اند * روزشب در جق جق و در بق بق اند *

* بسرام لینا * بالکسر و سکون مہملہ بمعنی آسودن و شب گذراندن و این بیشتر در استعمال آزادان خانہ بر دوش است محمد قایم گوید * دل سایہ مین اُس زلف کی آرام لیا کر * تک شام کو تو مرغ تو بسرام لیا کر * بستر * معروف شفقی و محبی مرزا رضا قلی آشفتہ فرماید * نہ بستر کا آشفتہ ہونا مقید * اری سارا عالم بچھونا پڑا ہی * بسترا * در محاورۂ فقرا بمعنی فرودگاہ مستعمل مولف گوید * رباعی * ہو اجازت تو بزم مین تیری * آج رہنا ہو گوشہ گیر و نکا * اب کہان جائین سر پر آئی شام * دور ہی بسترا فقیرون کا * بدن پھل جانا * کنایہ از جوشش بثور کہ در ایام بہار بروز کند و عوام گرمی دانہ گویند ہدایت گوید * آتش سی داغ دلکی سراپا تو جل گیا * گلزار پھولی کیا کہ بدن سارا پھل گیا * بوجھہ پکڑنا * بواو مجہول و جیم ہندی کنایہ از تمکین و رزیدن بجا لافت

حالات سابق واکثر بسبیل طنز گویند شرف الدین
مضمون راست * مہ رونی بوجہہ پکر آ مشکل ہوا ہی جینا *
* یارو خدا کرے خیر بہار ی ہی یہہ مہینا * باو بندی *
بجاہ وا دن بالاف وگذافت چیز یرا کہ درحقیقت
اصلی نداشتہ باشد ابرو گوید * زندگی ہی سراب کی سی طرح
* باو بندی حباب کی سی طرح * بتاو ینا *
بضم اول وتای مشددہ بالف کشیدہ درمحال
فریب دادن مستعمل مرزا رفیع سودا در ہجو
امیر بنجیاں گوید * پیران کا گر آئی وقت طعام
* جای لقمہ کی کہای وہ دشنام * یو نہیں اٹہہ جائیں
اسکو دی بتا * ماریں نہیں جو تہی ہاتہہ سی کتا * بنانا *
بفتحتین کنایہ از ریشخند کردن مولف گوید * شعر *
* گہہ دیر میں بہیجا مجہی گہہ کنج حرم میں *
ای عشق غرض تونی مجہی خوب بنایا * باغ باغ ہو جانا *
مراد از شگفتگی خاطرہ آیت گوید * کس قدر ہی

تیری مقدم سی خوشی گلشن مین آج * دیکھہ تجکو گل ہوا جاتا ہی کیسا باغ باغ * بہا بہا پہرنا * بفتحتین کنایہ از غایت سکرہ آیت گوید * ساقی پہرون ہون مین تو نشی مین بہا بہا * دریا سی کچھہ بہہ کم نہین موجین حباب کے * و مجازاً کنایہ از قطرہ سی کمظرفان است * بوتا سا قد * بواو معروف وتای ہندی بالف کشیدہ کنایہ از پستی قد معشوق کہ بکمال موزونی باشد مولف گوید * بوتی سی تیری قد کا جس جا پہ پڑی سایہ * وہان اورنکوئی بوتا جز سرو و سمن نکلی * بانیان پاون پوجنا * اقرار بر فیلسوفی مزوران نمودن مرزا رفیع فرماید * جنی سجدہ کیا نہ آدم کو * شیخ کا پوجا اونی بانیان پاون * و درینجا مراد قایل ترجیح شیخ است بر شیطان * باو کا رخ بتانا * کنایہ ایست از فریب دادن واین روزمرہ عوام

بازار است محمد تقی میر گوید * تالا نہیں ایک مجکو
پتنگ آج اور آتی * بہتون کتین باوکارخ اونی بتایا *
* بال بیکا نہووے * تاکید آدر مبالغہ احتیاط چیزی
بشخص حاضر گویند و آین ظاہرا ترجمہ ہمان است
کہ در فارسی گویند سر مونقصان نشود استادی
ومولائی حضرت درد فرماید * ای شانہ تو نہو جو دشمن
ہماری جی کا * ہان دیکہیو نہووے زلفونکا بال بیکا *

حرف الباء عجمی

* پانی پی پی کوسنا * کنایہ از کثرت بد دعا است
کہ در ہیچ حال فوت نکند مرزا علی نقی محشر گوید
*رباعی * کیا ظالم ہی دلمین بس سوسا کیجی * جب یاد
لب جام کا بوسا کیجی * ایذا ہی سخت محتسب
کی ہاتہون * پانی پی پی کی اسکو کوسا کیجی *
* پاتون آلگنا درخت کا * کنایہ از برگ ریزی
درخت است در ایام خزان و مجاز از در محاں

انمامی قوت و استعداد مصطلح اعم ازینکہ
در بیداد معشوق طاقت و آرام اتمام بپذیرد و یا بحوادث
روزگار عدم اسباب دست دہد جناب مرزا
رفیع فرماید * نظم * احوال کی ہماری تجکو تو کیا خبر ہی *
گذری ہی جسکی جی پر سو ہی یہہ جانتا ہی *
آنکہونکی گرد میری مژگان کی ہی یہ صورت *
گویا کنار دریا خس بہہ کی آرا ہی * اور دل جو ہی
بغلمین سو اسطرح کا پہوڑا * ہرگز نہ وہ پکی ہی
ظالم نہ پہوٹتا ہی * القصہ کیا کہون مین
گلشن مین زندگی کی * تجھہ بن نہال سودا
پاتون ہی آلگا ہی * پانون چل جانا * وقوع تحمل
و استقلال میر حسن در سحر البیان مشتمبر
قحط سالی لکہنو آوردہ * غریبون کا دل ہا نکلنی لگا *
توگل کا بہی پانو چلنی لگا * پانون نکالنی * گویا پا از حد
اعتدال بیرون داشتن است حضرت درد

قدس سرہ فرماید * تھمتی نہیں زنہار کسو کی یہ سنبھالی * بایطرح پکھہ ان آنسوون نی پانو نکالی *

* پتلی * بضم اول وسکون فوقانی ولام بیای معروف درہندی مردمک را گویند و پتلی کا تارا کرنا جاداون است کسی را در چشم مصطفی خان یکرنگ گوید * اگر آوے میری گہر وہ پیارا * کرون اوس ماہ کو پتلی کا تارا * پچہار آین کہانی * بفتح اول وجیم ہندی بالف کشیدہ ورای ہندی بیای مجہول رسیدہ وسکون نون کنایہ از صدمات برداشتن است مرزا رفیع سودا درہجو اسپ گوید * دیکہی ہی جب وہ توبرہ وتہان کی طرف * کہاتا ہی دانہ کہاس کی جاگہ سدا پچہار * یعنی از ناطاقتی برزمین می افتد * پی جانا بات کا * طرح دادن در جواب سوال است آبرو لوید * سخن اورون کا تشنہ ہو کی سننا اور سب کہنا * گر جب آبرو کی بات کو اسدنا تو پی جانا *

پیٹ بھر جانا بیای مجہول و سکون تاء ہندی مراد از تنگ ظرفی ناکسان است محمد حاتم گوید* اندنو نہین دیکھہ کر ہمکو اپھرتی ہین رقیب * پیٹ انکا ہی بھر اکل پرسون مرتی ہین رقیب* مخفی نماند درین شعر بحیثیت معنی اصطلاح لطف دیگر کہ عبارت از تداخل است کیفیت پیدا نمودہ* پتنا* بکسر اول و سکون مہملہ و نون بالف کشیدہ خستگی یافتن مخصوص در عالم تعشق حضرت درد فرماید* *مرتا نہین ہون کچھہ میں اوس سخت دلکی ہاتہون * پتا ہون آپ اپنی کم بخت دلکی ہاتہون * *پانی سی پتلا کرنا* کمال تفضیح نمودن مصحفی گوید * چشم نی رورو کی دریا کردیا * ابر کو پانی سی پتلا کردیا * پسلی پھڑکنی * بفتح اول و سکون مہملہ و لام بیای معروف رسیدہ کنایہ ازان است کہ در حالت غیبت براحوال شخصی اطلاع شود

مولف گوید * جب غیر سی ہوا وہ کہین رات ہمکنار *
یہان درد سی اپنی بہی پسلی پہڑک گئی *
* پہاڑ سی راتین * کنایہ از طول شبہای
مصیبت سجاد گوید * کس طرح کو ہکن پہ
گذرینگی * ہجر کی یہ پہاڑ سی راتین * پانی نہ مانگنا *
در اول ضرب شمشیر زخم کاری خوردن و سقا جان
دادن مبر سوز گوید * رباعی * جو تجہسی بلای ناگہانی مانگی *
یار اہ عدم کی کچھہ نشانی مانگی * دکہلا ست اوسی
تو اپنی شمشیر نگاہ * جسکا مارا کبہی نہ پانی مانگی *
* پاتہن لگانا * بفتح اول ولام بیای معروف
وفتحہ تای ہندی وسکون نون در فکر تخریب
کسی بودن سودا در ہجو بنجیان زبانی خانساما ن گوید
* نان پاکو جو دیکھو بہر کی نظر * مجہسی کہتے تھی یون
وہ گیدی خر * تکی مشرف کی گہر لگا و لگا *
اور پاتہن تیرا پکاو لگا * پولی تلی گذران کرنی *

کنایہ از کمال تجرد و عدم اسباب ہدایت گوید

* ہوا ریش دراز شیخ سے معلوم یہ ہمکو *
کہ یہ زاہد بھی ایک پولی تلی گذران کرتا ہی *

* پانو گاڑنا * کنایہ از عالم استقلال محمد تقی میر فرماید * یارب رہ طلب مین کوئی کب تلک پھری *
تسکین دے کہ بیٹھہ رہون پانو گاڑ کر *

* پانو پھیلا کر سونا * عبارت از کمال فارغبالی است جرأت گوید * ہاتھہ کھینچا زندگی سے جب بزیر چرخ آہ * تب دیا فتنی نی سونی پانو پھیلا کر ہمین * پانی بھرنا * اقرار بر عجز نمودن مولف گوید * عجب کیا ہی مہ کنعان بھی یہان پانی بھری اکثر * اگر صورت ذرا دیکھی تیری چاہ زنخدان کی * پانو دھو دھو پینی * کنایہ از فرط اعتقاد مولف در نعت گوید * طوف قدم شریف جدم کیجی * مقصود دلی تمام او سدم لیجی *

ظاہر ہی یہ تب حوص سی اسکی طپش * ایسی
ہادیکی پانو دہو دہو پیہی * پیالا ہونا * در اصطلاح
ازادان کنایہ از رخت ہستی بر بستن آمدہ مولف گوید
* اری می نوش تو بہی آپکو جلدی وہان پہنچا *
گدای حسن کو کہتی ہین تیری آج پیالا ہی *
* پس انداز * بفتح اول و سکون مہملہ انچہ
بعد از صرف نگاہدارند و روزگار پیشہ آنرا مایہ
توکل نامند کہ در ایام عطلت بکار آید محمد بقا گوید
* یہ گل اندام جو صرفی سہی تنک ایک ناز کرین *
کام لین زلف سی کاکل کو پس انداز کرین *
بباید دانست کہ حروف چند با متزاج ہای
مختلط الترکیب در زبان ہندی براسم علحدہ قرار
یافتہ اند و در تلفظ از ہم متفاوت گردیدہ چون * با *
کہ منقسم بر دو قسم است اگر بای تازی
بہا مخلوط شود * بہی * خوانند و تحت او بعلامت

موحده یک نقطه کنند و اگر باء عجمی مرکب گردد

* پهی * خوانند و در آنجا سه نقطه گذارند و

علی هذا القیاس * در تا و جیم و دال و را و کاف *

امتیاز پیدا است و هر یکی بجای خود مذکور شود

انشاء الله تعالی *

* حرف البا هندی *

اما از نوع اول * بهیگ گئی جا نا رات کا * بیای معروف

و سکون کاف عجمی و فوقانی بیای مجهول رسیده

کنایه از گذشتن شب است که در صحبت عیش

و طرب بگذرد و سرور اهل مجالس آناً فاناً در ترقی

باشد میر حسن در تعریف کاکل بی نظیر مشتمل

عالم غسل بیان نموده * نهی کا تها با لونکی عالم عجب *

* نه دیکهی کوئی خوبتر اوس سی شب *

* کهون اسکی عالم کی کیا تم سی بات *

* که جون بهیگ جاے صحبت مین رات *

* بھاری پتھر چوم کی چھوڑ دینا * دست بردار شدن از امری است کہ برآمدن از عہدۂ آن مقصور نباشد یکی از شعرا گوید * ہمنی اوس سنگدل سی منہہ موڑا * بھاری پتھر تھا چوم کر چھوڑا * بھک جانا * بفتحتین و سکون کاف تازی کنایہ از وقوع حیرت ناگہانی کہ دفعۃً رو دہد مرزا رفیع سودا در قصیدۂ سالگرہ گوید * حسن ایسا کہ جسی ماہ شب چاردہم * یکبیک دیکہی تو یکچند وہ رہ جای بھچک * بھبھوکا * بفتحۂ اول و دوم بواو معروف و کاف تازی بالف کشیدہ مراد از شعلہ روئی معشوق مولف گوید * بھبھوکا سا تمد رکھڑا ای ای رشک قمر کسکا * زرا آتا تو جانا کر کہ جلتا ہے جگر کسکا * اما از نوع دویم * پھیکا * بیای معروف و کاف تازی بالف کشیدہ بمعنی بی نمک آمدہ * و پھیکا لگنا نظرون مین کنایہ از کمی رنگ چیزی

کہ در مرتبۂ خود ناقص باشد ناجی گوید * نمکین حسن دیکھہ کر پی کا * رنگ گل کا تجہی لگا پہیکا * پہپہولی * بفتح اول و دویم بواو مجہول ولام بیای مجہول رسیدہ جمع آبلہ و پہپہولی دلکی بہوٹنی حسرت دل بر آوردن خان آرزو فرماید * مینخانی بہیچ جا کر ستیشی تمام توڑے * زاہد نی آج اپنی دلکی پہپہولی پہوڑے * پہونک پہونک کی پانو دہرنا * ہر دو بواو معروف و نون غنہ باکاف تازی کار باحتراز نمودن و راہ باحتیاط رفتن ہدایت گوید * زمانہ بسکہ نازکتر ہی بلبل خاطر گل سی * * صبا بہی پہونک پہونک اس گلستا نمین پانو دہرتی ہی *

* حرف الثای منقوطہ *

* ثل * بکسر اول و سکون ثانی نام کنجد کہ قسمیست از اقسام حبوب و در اصطلاح عرصۂ یکدم بل از آنہم کم معتبر خان گوید - ثل مین دل لی گی

یون بکرتی ہو * کہ گویا ان تلونمین تیان نہین *

* تارے گننی * کنایہ از شغل تنہائی مولف

راست * انتظاری مین تیری کل کی طرح ایمہ رو*

آجکی رات بہی گنتی ہی کتی تارونکو * تہ کرر کہو *

در اظہار بیغرضی و استغنا گویند میرسجاد گوید

* یار کا جامہ ہمین ہیگا عزیز * یوسف اپنا پیرہن تہ کرر کہی *

* توڑ ناجوڑ نا * کنایہ از کمال قدرت

واختیار ہدایت گوید * سررشتہ محبت یارونکی

ہاتہہ ہی کیا * وہ آپہی توڑتی ہین اور آپہی جوڑتی ہین *

* تنکی چننی * بکسر اول و سکون نون وکاف

تازی بیای مجہول کنایہ از غلبہ سکر کہ نہایت

بیہوشی آرد و مجازا در محل مسخ شدن نیز

مستعمل شرف الدین مضمون گوید * سبزی یہ

خط کی دیکہہ کی پیاری عجب نہین * گرہو کی مست

بہنگ بہر تنکی زرا چنہی * تو لنا نظم و نمین *

سنجیدن قدر ومقدار است جناب درد فرماید

* رونی کو میرے تولی ہی و د نظر و نمین * اس گوہر

اشک کی بہی رتی چمکی * تل دہرنیکو جاگہہ نمانسین *

بکسر اول و سکون ثانی کنایہ از تنگی جای مجلس

کہ بکثرت مردم باشد میر حسن در مثنوی گلزار ارم

گوید * ہجوم ماہ رویان اسقدر تہا * کہ ہمکو

دلکی پس جانیکا ڈر تہا * نپای خال نی اس حسن مین رہ *

بہم پہنچی نہ تل دہرنی کو جاگہہ * تلوی سہلانی

تقریظ در خوشامد نمودن مولف گوید * ہی یہ پامالی

خون دل عاشق ہی کا فیض * مہندی اسطرح

جو تلوی تیری سہلاتی ہی *

* تمنی اوڑائیان اورہمنی بہون کہائیان * درمقامی

گویند کہ طرف ثانی سخن سازی کند و خود را بر تصنع

او اطلاع باشد ہدایت گوید * باتین یہ کسکی

آگی بناتی ہو میری جان * تمنی اوڑائیان ہین

سو یہان بہون کہائیان * تلوون سی اگ لگنی *
کنایہ از کمال غیظ و غضب سجاد گوید * مہندیکو
کف پاسی تیری لاگ لگی ہی * مین کیا کرون
تلوون سی میری آگ لگی ہی * تاڈری *
نام صحرائیست کہ در نواح سر ہند واقع و اکثر
قطاع الطریق دران میدان قافلہ غارت کنند و در
عرف حال این لفظ عموما بر جمیع محال خطرا طلاق
دارد مرزا رفیع در ہجو کوتوال و بی انتظامی
شاہ جہان آباد گوید * دیکھی ہمنی جو راہ
چاڈری کی * پشم ہی رہزنی تاڈری کی * تائی *
فوقانی بالف کشیدہ ولام بیای معروف بمعنی
دست آمدہ و این در سہ محل استعمال
دارد گاہی در مقام طلب کہ صدای آن دلالت
بر وجود شخص کند مرزا رفیع در مطلع قصیدہ
سالگرہ گوید * صبح ہوتی جو گئی آج میری آنکہہ جہپک *

دی خوشی نی وہین آکر دردل پر دستک *
وگاہ در ضحک واستہزا استعمال کردہ ہدایت گوید

* کرم شب تاب آنکر چمکی ہی گرد اوس ماہ کی *
کیونہ لڑکی دیکھہ کر اسکو بجاوین تالیان * وگاہی *
ارباب موسیقی را ازین عمل نظم تال منظور
باشد وبہ این حیثیت در تالی یای نسبت اعتبار
شود و تالی ایک ہاتہہ سی بجنی بتمامہ کنایہ ایست
از امر ممتنع الوقوع کہ دوستان در عالم اخلاص
ببیل شکایت گوبند ہدایت گوید * شعر *

* کہین سنا ہی کہ ایک ہاتہہ سی بجی تالی *
* جو اپنی چاہ کرے ہم بہی اسکی چاہ کرین *

* حرف التاء ہندی *

واین نیز بر دو قسم است اما از نوع اول
* تکر پہاڑسی لینی * مقابل شدن باکسی کہ
قدرت مقابلہ آن نباشد میر سجاد گوید

* کوہ کن کیون نہ سر کو پہوڑ مرے *
لی ہی جاکر پہار سی ٹکر * ٹپکی پڑنا عورت کا *
بفتح اول و سکون بای عجمی وکاف تازی
ییای مجہول کنایہ از میلان خاطر اوست بمباشرت
مولف گوید * مستی مین بسکہ ٹپکی ہی پڑتی تہی
دخت رز * ہونٹون سی میری ہونٹہ کل اپنی رگڑ گئی
ٹٹی کی اوت مین شکار کہیلنا * در پردہ
کار کردن بجا د گوید * مژگان کی صف مین چہپ کی
نگہہ یون کری ہی چوٹ * صیاد جون شکار کی
ٹٹی کی بیٹہی اوت * ٹپکنا پہوڑی کا * بفتحتین و
سکون کاف تازی و نون بالف کشیدہ کنایہ از
پنچتن مواد اوست جناب مرزا رفیع سودا فرماید
* طپش نی اندنون دلکی نئی صورت نکالی ہی *
* ٹپکتا ہی پڑا اتون کو یون پکتا ہو جون پہوڑا *
اما از نوع دویم * تہوتہانا منہہ کا * چین برجبین

زدن است میر حسن گوید * غمگین نہو حسن تو بہہ
نازہی تجہہ پر * یون اور کی تو آکی وہ منہہ تہو تہا کی بیٹہی *

* حرف الثای مثلثہ *

شعریکہ مشتمل بر اصطلاح باشد درین حرف کم بنظر گذشتہ

* حرف الجیم تازی *

* جگ * بضم اول وسکون کاف عجمی در ہندی بمعنی
قرن آمدہ و در اصطلاح آنکہ دو نرد چوسر کہ در یک
خانہ باشند قضایاں علی خان در مثنوی زبانی معشوقہ
گوید * سدا غم کی چوسر بچہا کر حریف * پڑہ کولی
بیٹہی ہون اپنا حریف * سو کیسی ہی پڑتی ہی ہر حال مین *
کئی جگ ہوے مجکو جنجال مین * جی مین جل جانا *
کنایہ از پیچ وتاب خوردن در حالت رشک :
میر سوز گوید * جو تیری قد کو دیکہی شمع پانی ہو
پگہل جاوے * مجہی دیکہی اگر پروانہ اپنی جی مین
جل جاوے * جی کی امان مانگنی * مقدمہ آداب است

در عرض مطلب کہ اول این لفظ گویند و
من بعد بر التماس مدعا آیند مہر سوز گوید
* کہون یک بات مین تجہسی اگر جی کی امان پاؤن *
* مجہی قربان ہونی دے تیری قربان ہو جاؤن *
* جی پکہل جانا * بیای معروف وکسرہ بای عجمی
وفتحہ کاف ہندی وسکون نون کنایہ از ملال
خاطر است ہدایت گوید * دل پر ہزار حرف
شکایت سی تہا ہجوم * کہہ کر ترے کو دیکہتی ہی پہ
کچہ جی پکہل گیا * جان پر کہیلنا * کنایہ از اختیار
نمودن امریست کہ در حصول آن ہلاکت خود
متصور گردد جرأت گوید * رباعی * پیدا ہوا جب سی خون
دل ہی مین پیا * اب تک مرمر کی عشقبازی
مین جیا * کوئی اور نہ کہیل کہیل آیا مجکو * طفلی مین
بہی جان ہی پہ کہیلا مین کیا * جی ہارنا کسی چیز سی *
باز ماندن از امریست کہ بمقتضای جبن جرأت

بر اختیار آن نباشد محمد تقی میر گوید * عشق بازی
میں کیا موی ہمیں میر * آگی ہی جی انہونی ہارا تھا *
* جی چھپانا * عبارت از پہلوتہی کردنست میر گوید
* ع * مدت ہوئی کہ تاب و توان جی چھپا گئی
و جی چورانا نیز از ہمین عالم است و بکثرت
عرف محتاج سند نیست

* حرف الجیم عجمی *

چبا چبا کی باتین کرنی * بتکلف حرف زدن
و بدردانہ سخن گفتن محمد تقی میر گوید *
ایکرنگ پان ہی اسکا دل خون کن جہان ہی *
پہونچی ہمین اسکو باتین کرنی چبا چبا کر * چل سکنا *
بفتح اول بمعنی توانستن و قدرت یافتن سجاد گوید
* کیا کرے پانو بہی کہ چنگل میں * کچھ نہین آبلوں سی
چل سکتا * چپنی بہر پانی میں ڈوب مرنا *
کمال منفعل شدن و انحطاط مرتبہ خود دیدن مرزا رفیع سودا

در تعریف چاہ مومن خان گوید * جتنی روی زمین پر تہی کوی * چہپنی بہر پانی لیکی ڈوب موی *

* چکای دینی * بضم اول وکاف تازی بالف کشیدہ و دو تحتانی بمعنی نظر غلط کردن است وبیشتر عوام بازارا استعمال کنند میر فرزند علی موزون گوید * چکای دی کی چترائی سی جانا کیا قیامت ہی * نگاہین جس طرف لڑتی ہین تیری ہمنی اتکاپیان * چہپنی چاتنی * بفتح اول و سکون باء عجمی و نون بیاء معروف کنایہ از کمال قناعت و این نیز مستعمل عوام است مرزا رفیع در ہجو طفل معطی گوید * باپکی گہر کی چاٹ کر چہپنی * کرو گذران یارو تم اپنی * چوپٹ کرنا * ویران بجت نمودن مرزا رفیع در ہجو کوتوال گوید * اپنی دروازے آگی رکہہ نت کہت * کئی ہین اسنی گہر کی گہر چوپٹ * چتکیو نہین اوڑانا * بضم اول

وسکون تای ہندی وکاف تازی مکسور وتحتانی بواو مجہول وسکون نون کنایہ از اختلاطیست که ظرفا با اہل ملاہت کنند وہم در جائی مستعمل است که شخص را باطایف الحیل ناکام بگذارند ہدایت گوید * آہ وفغان سنی نہ کبھی عندلیب کی * بلبل کو گل نی جتکیون ہین مین اوڑا دیا *

* چور لگنا شمع کو * کنایہ از زودگداختن شمع است که بصدمہ بادتند نقصی باو رسد وقبل از وقت معمول تمام شود محمد میر اثر فرماید * و مبدم پکھه گہلا ہی جاتا ہون * شمع کی طرح دلکو چور لگا *

* چوتی کا ہونا ایک چیز کا * بواو مجہول وتای ہندی بیای معروف کنایہ از یکتائی ان چیز است چنانکه در فارسی گل سر سبد خوانند میر حسن در تعریف جعد بدر منیر که در ہندی آنرا چوتی گویند ہمین اصطلاح آوردہ وفی الواقع خالی از لطف

بیت * ستگاروں مین گو سب سستی ہی
وہ اوتار * پہ کہتی ہین چوتنی کا اُسکو ستگار *
* چاند کا کہیت کرنا * کنایہ از طلوع شب مہتاب
ونمود ہا لہٗ روشنی میر حسن در تعریف سبز پوشی
بی نظیر گوید * وہ حسن اور وہ پوشاک اور وہ شباب
* زمرد مین جون جلوہ آفتاب * کہی تو
کہ شب چاندنی آن کی * ذکا لاتہا منہہ کہیت
سی وہان کی * ودرین معنی لفظ کہیت لطیفہ
بخشیدہ فتامل * چمکنا * نشو ونما یافتن وہم خشمگین شدن
مثال اول ہدایت گوید * یہ نکتہ جو ہرآینہ سی روشن
ہوا دلپر * کہ اکثر اس زمانی بہیچ ناکاری چمکتی ہین *
دویم مولف گوید * تنہا نہ اشک ہی کچھ
ہین مجہہ پہ گرم ہوتی * آتی ہین لخت دل بہی ابتو
چمک چمک کر * چال * بفتح اول وسکون ثانی
بدو معنی مصطلح یکی وقوع برہمی وہزیمت در انبوہ

و دویم بمعنی تحائف مثال اول مولف گوید

* چل بسی صبر و قرار و طاقت و تاب و توان *

چلتی ہی تیری سبھون مین یکبیک چل پڑ گئی *

و دویم محمد تقی میر گوید * آوارہ میرے ہونیکا

باعث وہ زلف ہی * کافر ہون اسمین ہووی اگر

ایک بال چل * چرخ چڑھنا * کنایہ از صفا و موزونی

تقطیع یاقن و خوش اسلوب کشتن محمد بقا گوید * منہہ

اسکا صفائی تیری تلوے کی نپاوے * خورشید ہزار

اپنی تئین چرخ چڑھاوے * چارپای * چیزیست

کہ برای خوابیدن موضوع و آن چار چوب پایہ دار

است کہ بریسمان بافند و معنی اصطلاحی آنکہ در

وقت جنگ چون کشتہ و زخمی را بران اندازند برین قیاس

در روزمرۂ اہل لشکر مراد از شمار چارپای

گویا شمار زخمیان و کشتگان است و درینصورت

ظرف بجای مظروف مستعمل گردیدہ و ظاہرا

این هم از همان عالم است که قارورہ سرخ
و نہر جاری گویند حال انکه قارورہ علم شیشه بول
است و سرخی آن کنایه از رنگ بول و همبرین
نمط نہر نیز جاری نیست بلکه آب آن جاری علی
ای حال سند اصطلاح مذکور از کلام میر صاحب
یافت شدہ * تیری گلی سی سدا ای کشندۂ عالم *
ہزارون جاتی ہوئین چار پائیان دیکہین * چراغ ٹہنڈا کرنا *
خاموش کردن چراغ است مولف گوید * پیری
مین صرف سردی ہر داغ کیون نہون * ٹہنڈا
کرے ہی ہر کوئی وقت سحر چراغ

* حرف الجیم ہندی *

اما از نوع اول * جہانک * بفتحتین و سکون
کاف تازی کنایه از دیدن چیزی که از دور محسوس
شود و خوب منفصل بنظر در نیاید مولف گوید * شعر *
* اُسکی جہانک سی آنکہ عبث اپنی لڑکی *

گیا بیٹھی بیٹھی ہم پر یہ بجلی سی پڑ گئی * و گاہی بمعنی
عکس روشنی ہم مستعمل میر حسن در تعریف
کہاران پالکی بی نظیر گوید * کہارونکی زر بفت کی
کورتیان اور اونکی دبی پانون کی پہورتیان * بدھین
پگڑیان تاش کی سر او پر * پکا چونڈہ مین جس سی آوے نظر *
وہ ہاتہو نمین سونی کی سوتی کڑے * جھلاک جس کی
ہر ہر قدم پر پڑے * و بمعنی رخشندگی نیز مستعمل
و معروف است * جھلابور * بفتح اول ولام بالف
کشیدہ و موحدہ بواو مجہول و سکون رای مہملہ
چیزی را گویند کہ نہایت درخشان باشد ہم
در مقام ماسبق میر حسن آوردہ * ہزارون ہین
اطراف مین پالکی * جھلابور کی جگمگی نالکی *
* جھلاجھل * نیز بہمین معنی است لاکن این
ہر دو اختصاص با قمشہ زرتار دارند نہ با جواہر و سیم
و زراما از نوع دویم * چہاتی پر مونگ دلنا *

کنایہ ازانست کہ معشوق حضور عاشق با دیگری مختلط شود محمد قایم گوید * گندمی رنگ جو ہی دنیا مین * میری چہاتی پہ مونگ دلتا ہی * چہیرنا * بیای مجہول و سکون رای ہندی و نون بالف کشیدہ بدو معنی مستعمل اولا سر سخن وا کردن و ثانیا از راہ شوخی وظرافت مختلط شدن نواب امارت مآب محبت خان بہادر شہباز جنگ دام اقبالہ وعم نوالہ فرماید * کسی سی گو جدا ہین مثل تار ساز ہم لیکن * ذرا چہیڑی سی ملتی ہین ملالی جسکا جی چاہی * چہڑک کر بیچنا * بکسر اول و فتحہ رای ہندی وسکون کاف تازی مبالغہ در تعریف جنس خود کردن است درحالت فروش و مجازا کنایہ ازیار فروشی یکی از شعرا گوید * ہو کیون نہ چمن مین گرم گل کا بازار * شبنم جب اسی خوب چہڑک کر بیچی * چہری تلی دم لینا * بضم اول

وراي مهمله بياي معروف گونه متوقف شدن و تحمل ورزيدن در طالب مدعا لمولفه * دلا فراق مژه مين تو يار قاتل كي * ترپهه نه اتنا ذرا تو چهري تلي دم لي * ومن حيث التلفظ تحقير طالب ظاهر است درينمعني * چاچهوندر * نامي است يكي از اقسام حشرات الارض كه از موش خرد تر باشد چون در رفتار خيلي سرعت دارد بدين اعتبار آتش بازان نام يكي از اقسام آتشبازي قرار داده اند كه او نيز وقت آتش گرفتن همين حالت پيدا مي كند ودر فارسي هم كه بهمين معني موشك آمده كاف در كلمه علامت تصغير است طغرا گويد * چو موشك واكند آهم گر آتشبازئي شوقت * بود در دست مژگان هر طرف مهتابي اشكم * وموشك دواني كه در اصطلاح فارسيان كنايه از آتش اندازي اهل نفاق است بهمين معني در هندي نيز چاچهوندر

چھوڑنی مصطلح آبرو گوید * ماہ رو کی پاس جاکسی
چھچھوندر چھوڑدی * گھر جلا عاشق کا ان لونکا
کیا ٹوٹا ہوا * چھاتی گدرانی * بکاف پارسی
ودال مہملہ کنایہ از بلند شدن پستان عورت است
در ایام شباب و اوایل جوانی ہدایت گوید
* نو بہار آئی ہی جون عہد شباب * چھاتیان
کلیونکی بہی گدرائیان * چون ضمیر کلی در ہندی
مخصوص بتانیث استعمال یافتہ نسبت این
تشبیہ خالی از کیفیت نیست * چھٹکنا چاندنی کا *
بکسر وفتح تای ہندی وکاف تازی و نون بالف کشیدہ
کنایہ ایست از نور شب مہتاب کہ بکمال صفا
باشد میر حسن در سحر البیان گوید * وہ چھٹکی
ہوئی چاندنی جابجا * وہ جاڑیکی آمد وہ ٹھنڈی ہوا *
* چھاتی پھٹنی * کنایہ از جگر خون شدن است برحال
دردمند ہدایت گوید * طاقت ہی کسی شرح محبت کی

رقم کی * سن حال میرا پہٹ گئی چہاتی بہی قلم کی

* حرف الحاء مہملہ *

* حال حال چلنا * کنایہ ایست از تیزی رفتار محمد تقی میر فرماید * جانین ہین فرش زہ تیری مت حال حال چل * ای رشک حور آدمیونکی سی چال چل *

* حرف الخاء معجمہ *

* خاک ڈالنی ایک بات پر * کنایہ از اخفای امریست کہ در افشای آن انواع رسوائی متصور باشد محمد بقا گوید * قطعہ * گر قتل کیا بقا کو خوبان * اس بات کو منہہ سی مت نکالو * پنہان ہی بھلا ہی خون عاشق * جانی دو اب اسپہ خاک ڈالو * خبر بسنت کی پوچہنی کسی سی * طنز بر غفلت و بیخبری اوست و مجاز ادر ہمہ جا مستعمل خان آرزو فرماید * او تہہ چیت کیون جنون سی خاطر بسنت کی * آئی بہار تجکو خبر ہی بسنت کی * خون چاٹنا تلوار کا *

خون آلود شدن شمشیر است فضل علی دانا گوید
* پچاتی خون کو جس روز میری اوسکو فاقہ ہی *
* رگ گردن سی میری اوسکی خنجر کو علاقہ ہی *
* خدا خدا کر پہنچنا * بدشواری رسید نست
اعم از اینکہ دشوارئی راہ باشد یا از عالم دیگر
محمد تقی میر گوید * ہر کام سد رہ تہی تنجالی محبت کی *
کعبہ تلک تو پنہچی لیکن خدا خدا کر * خاک چہاننا *
کنایہ از کمال آوارگیست در سعی و تلاش
مولف گوید * کیوں خاک چہانتا ہی دلا کو بکو عبث *
مثل صبا ہی اوسکی تجہی جستجو عبث *
* خالا کا گہر * کنایہ از مامن و آرامگاہ محمد حسن
محسن گوید * دل دینی پر ہی جی تو کرو خانمان خراب
یہہ عاشقی ہی شیخ جی خالا کا گہر نہیں *
* خدا کی مارے ہونا * کنایہ از بدبختی و بدطالعی است
سید عبد الولی عزلت گوید * بتو نکی نام جو یہہ

سنگ جفا کی مارے ہین * سو شکوہ اونسی
نہیں ہم خدا کی مارے ہین * خدا کیا کرے *
در امید و یاس عموماً گویند محمد قایم گوید * مین جاتا ہون
کعبہ کو اب دیر سی * بھلا یہہ بھی دیکھون خدا کیا کری *
* خبر عطر * بتمامہ لفظیست مرکب فقط بمعنی خبر
موضوع اعم ازینکہ خبر خوش باشد یا موحش
بجا گوید * باد صبا سی زلف معطر کی ہم تلک
مدت ہوئی کہ پہنچی نہین کچھ خبر عطر * مولف
گوید حرکت طای عطر کہ در رکن ضرب مقابل وتد
مجموع واقع شدہ اعنی در تقطیع در برابر عین می افتد
و برین نمط مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن در صحت
لفظ گو نہ تردد بخشیدہ ہر چند این بحث علاقہ بافن
عروض دارد و درینجا دخل ما نحن فیہ نیست لاکن
در شعر چون مقدم صحت لفظ است البتہ محل
گفتگو است مخفی نماند کہ عطر بمعنی طیب بسکون

طاست و در ینجاهم باعتبار مناسبت لفظ خبر که تشبیه با بومی توان کرد معنی علاقه با همان عطر ساکن الاوسط دارد و اگر گویند که خبر عطر لفظیست مشهور که بکثرت استعمال ازعالم مثل اعتبار یافته و در مثل تصرف جایز نیست گوئیم اگر بهمزه و تای منقوطه می بود البته باین توجیه موجه می شد لاکن چون بعین مهمله وطای حطی است هرآینه بسکون اوسط باید وصعوذا ازحیثیت معنی طرف لطف همان است فتامل وحق التامل *

* حرف الدال مهمله *

* دل مین گهر کرنا * خصوصیت پیدا کردنست استادی و مولائی حضرت درد فرماید * شعر *

* یارب سپهر اتنی تو اب درگذر کری *

* کوئی خانمان خراب کسی دلمین گهر کرے *

* دانت نکالنی * بدو معنی مصطلح یکی کنایه از عجز و

سماجت و دیگری در محل خندیدن مثال اول
میر سجاد گوید * زلفونکی جب الجہتی ہین اوس
ساتھہ آکی بال * دیتاہی شانہ عاجزی سی دانت
تب نکال * مثال دویم میر سوز گوید * ستزاد *
سن سوز عبث دیکھہ کی حیران ہوگا * خوبونکا جمال *
* دل زلف مین الجہی گا پریشان ہوگا * مت لی یہہ وبال *
یہہ چال بری ہی تجہسی نبہنیکی نہین * آمان کہا *
مانتاہی کیا بہت پشیمان ہوگا * مت لی یہہ وبال *
* دونون وقت ملنی * باعتقاد عوام کنایہ از
وقتیست کہ بین العصر والمغرب باشد میر حسن گوید
* نہ لیت اس طرح منہہ پر زلف کو بکہرا کی ای ظالم *
* ذرا او تہہ بیتھہ تو او سدم کہ دونون وقت ملتی ہین *
واضح باد کہ درینجا زلف و رخ مشبہ واقع شدہ
و شام و سحر کہ مشبہ بہ است محذوف لاکن
بکثرت استعمال کہ برالسنہ جمہور مستعمل است

انقدر متبادر الفهم گردیده که بمجرد تلفظ مع

در بادی الرای خصوصیت مشبه به حاصل می شو

وحاجت بتصریح واظهار ندارد * دنکو دن راتکو رات نجانا *

کنایه از کمال استغراق در امری چنانکه گویند فلان کس از دنیا

و ما فیها بیخبر است مرزا علی نقی محشر گوید * رباعی

* کیا کہئی کستی ہجر مین کیون کر اوقات *

* نی خواب وخورش دہیان مین نی موت وحیات *

* دن رات خیال زلف ورخ پیش نظر *

* جانا نہین آه دن کو دن رات کو رات *

* دانتون زمین پکرنی * اوقات بعسرت و

تنگدستی گذرانیدن است ومجازا در محل دیگر

صعوبات هم مستعمل محمد تقی میر فرماید * مطلع *

* دیکہا اوسکو ہاستی سبکی دم سی گئی ہی او کہر کر *

تہری ہی آرسی بہی سو دانتون زمین پکر کر

* دور دہوپ کرنی * کنایه از سعی و تلاش

در طلب مدعا سجاد گوید * تہانہ ایک چاند ہی
گردش مین تجہ حضور * کرتاہی آفتاب بہی تجہ
آگی دوڑ دہوپ * دل ڈوب جانا * کنایہ از غشی
طاری شدن مولف گوید * عرق آلودہ اوسکو
دیکہہ کرکیونکر نہ دل ڈوبی * طراوت حسن
کی ہی موج زن اوسکی پسینی مین * دل چلنا * میلان
طبیعت را گویند محشر گوید * کب دل بچی ہی
اوس سی جب اپنی سی مل چلی * وہ رشک
حور جسپہ فرشتہ کا دل چلی * دل پیچہی پڑنا *
بمعنی غم غلط شدن مستعمل مصحفی گوید شعر
ہمنشین .بہر خدا کاکل ہی کا کر اوسکی ذکر *
* تیری باتون سی ذرا دل تو میرا پیچہی پڑی *
* دل پانا * رضای خاطر دریافتن ناجی گوید *شعر *
غم نہین گر دلبری سی دلکو لی جاتاہی وہ * پاس
میری تب تو آتاہی جو دل پاتاہی وہ * دل دیکہنا *

استهزاج نمودن جعفر علی حسرت گوید شعر
جگر کر چاک قاتل دیکھتا تھا * جو پوچھا مین کہا دل
دیکھتا تھا * دوشاخہ * باصطلاح رندان ہر دو لنگ
فاحشہ کمترین در ہجو مشعلچن گوید * شعر *
تو خصم گن کر مشعلچن نی کئی * تو بھی نہین رہتی
دوشاخہ بن دئی * قصور سقوط عین مشعلچن
کہ در تقطیع است تجنیس لطف معنی معاف کردیم
* دن پھرنی * بکسر بای ہندی کنایہ از تغیر ایام
نحوست آبرو گوید * خورشید کسطرف سی
ہوا طالع آبرو * کیا دن پھری کہ یار کا اید ہر کرم ہوا *
* دل لورد ا * بکاف فارسی وواو معدولہ
و سکون رای مہملہ و دال بالف کشیدہ یک
لفظ مرکب است بمعنی زہرہ کہ ارباب شجاعت
و جرات را لابدیت آن باشد محمد حاتم گوید * شعر *
* نظر آتا تھا بکری سا کیا پر ذبح شیرون کو *

* بجانا میں کہ یہ قصاب کار کہتا ہی دل گوردا *
* دانت رکہنا کسی چیز پر * در کمین چیزی
ماندن مرزا رفیع سودا در ہجو کوتوال گوید *شعر*
مال صندوق میں رہی کس بہانت * تن کی
لتون پہ چور و نکاہی دانت * و ناجی نیز گوید شعر
نہیں بیوجہ تراخندہ دندان نما ہرگز * کسیکی تو لہو
پینی کو یعنی دانت رکہتا ہی * دل چورانا *
طرح دادن در امری اعم از ینکہ بجبن باشد
یا بد و راندیشی سودا در ہجو کوتوال گوید *شعر*
چہرہ کی جب مقسد دن پہ جاتا ہون * وقت پر میں بہی
دل چوراتا ہون * دہر دہر جلنا * بفتحتین کنایہ از
مشتعل شدن آتش است مرزا رفیع در مثنوی
گرما گوید * تہیک ہوتی ہی جس گہری دوپہر *
لگی ہی دہر دہر جلنی دہر * داغ لگنا * عارض شدن
نقص است بر چیزی ہدایت گوید * شعر *

غلط ہی سبزہ خط سی جو کہی باغ لگا * میان یہ چاند سی
کہڑ ہی کو تیری داغ لگا * در و دیوار دیکہنی *
کنایہ از تنہائی و شدت انتظار ہدایت گوید

* انتظار مین تیری اپنی عجب صورت ہی *
دیکہا کرتا ہون مین گہر مین در و دیوار کی شکل *
* دن بہرنی * بفتح بای ہندی اوقاتی کہ برنج
وصعوبت بسر کردہ ہدایت گوید * شمع آسا
تمام شب رورو * ہم بہی اپنی دنونکو بہرتی ہین *

* حرف الدال ہندی *

از نوع اول * دہوان دہار ہونا * زینت
آراشدن و مکلف بودنست مولف گوید
* خط کی آنی سی دہوان دہار ہوا یہہ کہڑا *
* آپ آب کیون نہ بتا وینگی صفائی مجکو *
* دہن * بضم اول و سکون نون معنی لغوی
ارادہ چنانکہ میر گوید   * شعر *

* اند نون نکلی ہی آغشتہ بخون را تو نکو *
دہن ہی نالہ کو کسی دل مین اثر کرنی کی *

و معنی اصطلاحی بر دو قسم گاہی بمعنی صدای نفیر
کہ از دور بگوش رسد مستعمل گردد و لہذا
اکثر کبیسران ہند در تعریف نی نوازی کشن
مرلی کی دہن مذکور کنند و گاہی ارباب موسیقی
بہنگام تبدیل راگ در محل سمر اور و تعبیر کند
بدین قیاس در ہرحال مشتق از یک عالم متصور
شد چہ در شعر میر ہم کہ مشتمل سند معنی ارادہ
نوشتہ ایم لفظ نالہ موید ہمین معنی است بہرحال
این امر ذوقی است ذوق بوجہ احسن درمی یابد
سخن فہم * دہک رہ جانا * و دہک ہو جانا
ہردو بکاف تازی بیک معنی آمدہ و کنایہ ایست
از خایف شدن بوقوع صدمہ ناگہانی کہ بر قلب
عارض گردد اعم ازینکہ از خفقان باشد یا از

شنیدن خبر موحش میرسوز گوید * شعر *

* ایکبار ہی دہک سی ہوکرجی سی پہر نکلی نہ سانس *
کس شکار انداز کایہہ تیر بی آواز ہی * دہرک *

بفتح ورای ہندی وکاف تازی اگرچہ فی التحقیق
این ہم ازقبیل دہرک است لیکن چون بیشتر
درمحل طپیدن آید و معنی مصدریہ بخشد من وجہ
ازان متفاوت شدہ مولف گوید * شعر *
طایر دلکی پہرک تہمتی نہین * کیا کرون اُسکی دہرک
تہمتی نہین * دہرکا * نیز بدو معنی مصطلح گاہی بمعنی
ترس و خوف مستعمل یکی از شعرا گوید *
شب فراق کی دہشت سی جان جاتی ہی * یہی ہی صبح سی
دہرکا کہ رات آتی ہی * وگاہی بمعنی طپیدن مولف گوید
* مطلقا آرام آتاہی نہین * بیطرح کچھہ دلکو
دہرکا لگ گیا * دہار بد مارنا * در محل تفضیح
و تحقیر مستعمل بلکہ از عالم فحش و دشنام

میتوان گفت جرأت گوید * بجاہی طعن گرابر بہار
پرماری * یہ چشم وہ ہی کہ دریا کو دہار پرمارے *
* دہویادیدہ * بواو مجہول چشمیکہ قوت منفعلہ
ندارد مولف گوید * تو سب سی آنکہہ لڑاتی ہی
بزم مین ای شمع * خداپناہ دے اس تیری دہوئی
دیدہ سے * دہونی لگانی * بواو معروف اصرار
بردر خواست مدعانمودن و این خاصہ فقرای سوال
پیشہ است کہ اکثر بردر اغنیانشیند و بر تودہ
خاکستر ہمہ وقت آتش روشن دارند تا کامیاب
نشوند برنخیزند مولف گوید * تپکنی کاہین ہرگز دوچار
اوس سی نہ جبتک ہو * مژہ براشک دود آلودنی دہونی
لگائی ہی * اما از نوع دویم * دہیر * بہای مجہول
در اصطلاح آزادان بنام قبر مصطلح میر فرماید *
وادی قیس سی پہر آئی نہ میر صاحب * مرشد کی
دہیر پردہ تکیہ بنا کی بیٹھی * دہلتی پہرتی چہاؤن *

کنایہ از بی ثباتی و تلون اوضاع روزگار مرزا فدوی سلمہ اللہ تعالی گوید * ملی وہ غیرون سی مہروش گو ہمین کب آتا ہی رشک اسکا * یہ ڈہلتی پہرتی ہی چہاون فدوی کبہی ادہرہی کبہی ادہرہی *

اما از نوع سیوم * ڈک ڈکا کر پینا پانی کا * بفتحتین دہرو کاف فارسی قدحی آب خوردن بیکدم کہ اکثر در کمال عطش اتفاق می افتد مرزا رفیع سودا در تعریف آب چاہ موسن خان گوید * ڈک ڈکا کر اگر کوئی پیوی * تانہ اور ہی لحاف کیا جیوی *

* حرف الذال معجمہ *

* درین حرف نیز اصطلاحی بخاطر نیست *

* حرف الراء مہملہ *

* رنگ مارنا * بفتح اول و نون غنہ با کاف عجمی از حریف بازی بردن است و مجازا بامثال این مواقع مستعمل آبرو گوید * کہیلی تہی رات جو سمر گونیان

ہوا تہا پیارا * اری رقیب ستاری ہمنی ہی رنگ مارا *

* رفو چکر مین آجانا * حیران ماندن بمشاہدہ امر عجیب و عوام بازار استعمال کنند سراج الدین سراج گوید * رفو گر کو کہان طاقت کہ زخم عشق کو تانکی * اگر دیکہی میرا سینہ رفو چکر مین آجاوی * رتی چمکتی * بفتح اول و تشدید فوقانی بیای معروف مراد از یاوری بخت و مساعدت روزگار مولف گوید * لہو کی بوند بہی اسکو نہین ایک آدہ اب ٹپکتی ہی * دلا خوش ہو کہ تیری آج کل رتی چمکتی ہی * رنگ رلیان * بکاف پارسی کنایہ از اختلاطی کہ با معشوق میسر شود * ہدایت گوید * بہار آی ہی تمکو بلبلو یہہ دن مبارک ہو * چمن مین آج کل کرلو گلونکی ساتہہ رنگ رلیان *

* حرف الزای معجمہ *

* زمین پکڑنی * کنایہ از فرط اصرار بر امری و ہم بمعنی

استقلال محمد عابد دل گوید * تمہاری در پہ جو دربان نی
آستین پکڑی * برنگ نقش قدم ہمنی بہی
زمین پکڑی * زمین مین گرجانا * بکاف پارسی ورای
ہندی کنایہ از کمال منفعل شدن و ترآمد نست
انعام اللہ خان یقین گوید * قامت رعناسی
تیری بسکہ شرماتا ہی سرو * دیکہہ کر تجکو
زمین کی بیچ گرجاتا ہی سرو * زمین پرسی پکچھ پڑا پانا *
مشعوف شدن از حصول امریست کہ امید
وقوع آن نباشد و یکی ناگاہ میسر شود مولف گوید
* قطعہ * خاک پر کل جو نقش پا کی طرح *
* اُسنی میری تئین زرا پایا * خوش ہوا اتنا دیکہہ کر گویا *
کچھ زمین پرسی ہی پڑا پایا * زہر کہانا * تقلید
امری کردن کہ قابلیت آن نباشد مولف گوید
* ولا یہ مجنونکی چال تمنی ذرا او ڑائی تو ہی جنون مین *
* پہ ہر کسی پہ یہہ زہر کہانا کہان حق مین تمہاری سم ہی *

* حرف السین مہملہ *

* سونی کا نو الا * بواو مجہول و نون بیار ستیدہ
کنایہ از لقمہ نعمت محمد قایم گوید * * قطعہ *
* چشم بر راہ ہون مین کس کل کی * آج یہان
کون آنیو الا ہی * نہین اتر تا گلی سی جون نرگس *
* منہہ مین سو نیکا گو نوالا ہی * سر چڑہہ کی مرنا *
متہم بخون خود کردن مولف گوید * سرخ اپنی لہو سی تیری
دستار کرینگی * آخر کو ہم ایکدن تیری سر چڑہ کی
مرینگی * سر مونڈ انا * بدال ہندی ترک علایق
کردن و فقر اختیار نمودن مولف گوید * نہین ممکن
رہائی قید سی اوس زلف مشکین کی * قلندر ہو کی
مین بہی اُسکی پیچہی سر مونڈ اتا ہون *
* سو جہتا اہنا کرنا * بواو معروف و سکون جیم
ہندی و فوقانی بالف کشیدہ بصلاح صوابدید
پرداختن میر حسن گوید * کیون نہ کہی تجہی گوئی ہمراہ *

کیا کوئی اپنا سو جہتا نکری * سوئی کی ناکی مین سب کو نکالنا * کنایہ از حسن سلیقہ و کمال رسائیست ہدایت گوید * تہا کام یہ تیرا ہی خداوند تعالی * لا سوی کی ناکی مین خدائی کو نکالا * ساون ہری نہ بہادون سوکہی * مدام بیک حال ماندن ہدایت گوید *

* جون سرو ہم اس باغ مین کرتی ہین معاش *
* ساون نہ ہری ہین اور نہ بہادون سوکہی *

* سر دہنا * بالکسر و سکون کاف و دال ہندی مضموم و نون اول ساکن و دویم بالف کشیدہ کنایہ از متاسف شدن است شرف الدین مضمون گوید * گر حرف عشق ہماری زبان سی کبہو سنی * احوال اپنا دیکہہ کی حلاج سر دہنی *

* سر کہانا * بضم کاف ہندی کنایہ از تنبیہ طلبیست مولف گوید * وہ کافر تند ہو کہتا ہی تبرا سر کہجا تا ہی * کسی کا ہاتہ بہی گر سر تلک بہر سلام آوے *

* سر سے کفن باندھنا* دست از جان شستن وآمادۂ مرگ بودن مولف گوید * دیکھینگی کوئی کیو نکردو کی کاجنازی کو* اب باندھہ کی ہم بہی تو یہان سر سے کفن نکلی *

حرف الشین معجمہ

*شام کی مردی کو کب تک روئی * وزند امت امری گویند کہ حسرت آن تمام عمر متصور باشد یکی از شعرا گوید * پہس چکا دل زلف سین بس سوئی * شام کی مردیکو کب تک روئی *

* شاخ زعفران کہنا کسیکو * طنز بر کبر و نخوت او کردن است محمد تقی میر فرماید * ناز چمن وہی ہی بلبل سی گو خزان ہی * تہنی جو زرد بہی ہی سو شاخ زعفران ہی * شہدا شکستہ * یعنی خراب و خستہ حایت گوید * شعر *

* شہید تیغ ابروہی اسیر دام گیسو ہی *

ہدایت بہی میان کوئی زور ہی شہدا شکستہ ہی *

* شرم سی پانی ہونا * عرق آوردن از خجالت
و ظاہرا ترجمہ تر آمدنست کہ در فارسیان مصطلح
محمد قایم گوید * بارش گریہ کی از بس رات
طغیانی ہوئی * جو گہٹا آئی مقابل شرم سے پانی ہوئی *

* شگوفہ پہولنا * در وقوع امر نا گہانی بسبیل
طنز گویند محمد تقی میر فرماید * اوس چہرہ کی خوبی سے
عبث گل کو جتایا * یہہ کدن شگوفہ سا چمن زار مین لایا *

* حرف الصاد مہملہ *

* صبح خیزئی * فرقہ ایست از دزدان کہ علی الصباح
برخیزند و ہرچہ یابند دستبرد کنند مرزا رفیع درہجو
کوتوال فرماید * بچ سکی کیونکر اب کسی کی شی *
مالا سجد کا صبح خیز یا ہی * صفا نی بتانی *
جواب صاف دادن و ناکام گذاشتن مولف گوید
* خط کی آنی سی دہوان دہار ہوا یہ گہرا *

آب اب کیون نہ بتاوینگی صفائی مجکو * وصفائی فقط بمعنی فاقہ مصطلح مرزا عظیم بیگ عظیم گوید

* رباعی * نوابکی گہرمین گو خدائی ہوگی * اور عرش بریں تک بہی رسائی ہوگی * جون آینہ آب ونان کی دہو کہی مین عظیم * خلقت پہ سدا یونہین صفائی ہوگی *

*حرف الضاد معجمہ *

این نیز مثل چند حروف سابق شاذ است

* حرف الطای مہملہ *

* طمانچی سی منہہ لال رکہنا * کنایہ از غیرت واخفای ناداریست میر گوید * گل تیری روزگار خوبی مین * منہہ طمانچی سی لال رکہتا ہی * ودرین مقام وجہ ناداری ظاہر چہ معشوق انقدر رنگین تر واقع شدہ کہ گل نسبت او نہایت بیرنگ افتادہ واز بسکہ با معشوق دعوی تساوی دارد بدین تقریب رنگ برروی خود می آرد ودرینمعنی لازمہ غیرت ظاہر

* طوفان ہونا * بواو معروف آفت انگیز بودن است و در مدح و ذم ہر دو مستعمل ہدایت کوہ
* اشک گلگون جیب و دامن پر میری غلطان ہہین *
* اس زمانیکی تو لڑکی بہی کوئی طوفان ہہین *

* حرف الظای معجمہ *

* ظالم * معنی لفظی معروف واصطلاحی کنایہ از معشوق و در فارسی و ہندی ہر دو مشترک اظہر گوید
* سرا پافن بیمہری و بی رحمی کی عالم ہو *
* پہرا سپر دلربا ہو گیا کہون کوئی سخت ظالم ہو *

* حرف العین مہملہ *

* عشق ہی * یعنی احسنت و ہزار احسنت ہدایت گوید * دل اوس سی تیری آنکہ لڑا نیکو عشق ہی * اور جوری چوری نظرین ملا نیکو عشق ہی *

* حرف الغین معجمہ *

* غصہ سی بہوت ہو جانا * کنایہ از خشمناک شدن

و سر گرم در آتش غضب گشتن * شرف الدین مضمون گوید * مضمون تو شکر کر کہ تیرا نام سن رقیب *
* غصہ سی بہوت ہو گیا لیکن جلا تو ہی *
ظاہرا جناب محمد تقی میر درین شعر دخل فرمودہ اند کہ در تذکرۂ تالیف خود بجای نام لفظ اسم نوشتہ اند چہ در اصطلاح اہل دعوت مخصوص اسم مصطلح و بدین اعتبار واقعی خالی از لطف نیست

* حرف الفای *

* فلک کو خبر نہونی کسیکی * کنایہ از کمال غفلت و بیخبری کسان باشد میر عبد اللہ تجرد گوید *
* تجرد میں لطف ہی سو فلک کو خبر نہین *
* خورشید کیا ہی اوسکی فلک کو خبر نہین *

* حرف القاف *

* قہر قیامت * در مدح و ذم ہردو مصطلح محمد تقی میر گوید * مت پچھ پوچھو باتین اپنی کہئی تو تمکو ندا مت ہو *

قد قامت تو یہ کچھ ہی تمہارا پر کوئی قہر قیامت ہو

قران کرنا بالکسر بمعنی آوردن امریست کہ وقوعش

کمال تعجب بخشد محمد تقی میر گوید* شرمندہ ہو ہیں

طالع خورشید و ماہ دو نو* خوبی نے تیری منہہ کی

ظالم قران کیا ہی* سو آی معنی اصطلاحی تثنیہ ماہ

و خورشید براعت لفظ قران نیز ظاہر* قدم لینی*

اقرار بہ کمال طرف ثانی نمودن اعم از ینکہ

در صفات نیک کامل باشد یا بعکس آن قلندر بخش

جرات گوید* گئی تھی پھر چھپ کی شب کہین

تم غرض کہ لیجی قدم تمہارے* یہی ہین چالین

تو لو چلو بس نہ تم ہمارے نہ ہم تمہارے *

* قرآن پڑھ تہہ دھرنا* کنایہ از قسم یاد کردن

است اعم از ینکہ در اقراری باشد و یا در انکار

مولف گوید* قطعہ* جھپک سی پنجۂ مژگان کی اسکی

مصحف رو پر* قیامت لین ہم اپنی یہی معلوم

کرتے ہین * کہ میری قتل سے جو مردم چشم اوسکی ہین منکر * قسم کہانیکی تئین قرآن پر یہ ہاتہہ دہرتے ہین *

* حرف الکاف تازی *

* کوریال مین غابیلا لگنا * کنایہ از تحاشیست کہ درعین حصول مقصود روددہد سجاد گوید * بیتی اگر خوشی سے آکر چمن مین بلبل * کوریال مین غابیلا ایسا لگی کہ اور جای * کترا کرچلنا * بفتح اول وسکون فوقانی از ہمرہی رمیدن و بیگانگی ورزیدن سجاد گوید * خط کترواکے آج قینچی سے * ہمسی ملنی مین جای ہی کترا * کان پکڑنی * معترف شدن واقرار بر عجز نمودن سید عبد الولی عزلت گوید * دیکہہ کر موتی وہ بالی کا بتون نی پکڑی کان * شمع رو میرا یہ سب آتش رخونکی ناک ہی * جملہ معترضہ اینکہ شعلہ رخ در محاورہ البتہ بنظر

لیزشتہ و آتش رخ خالی از غرابت نیست * کفن پہاڑ کے بولنا * کنایہ ایست از کمال بیتابی در ضبط سخن در حالی کہ امر عجیب مشاہدہ کردوسید عبد الولی عزلت گوید * پیر ہو کر جو ہوا شیخ مرید اطفال * مردی سب بولی کفن پہاڑ قیامت آئی * کان کا تنی * سبقت بردن است برکردار ناہنجار کسی مرزا رفیع سودا در بدنسقی و بی انتظامی شہر گوید * فیض بازار کا جو سنئی بیان * اونی نردک کے کات دالی کان * نردک سمت پنجاب در نواح پتیالہ و کرنال جائیست کہ اکثر راہگیران و مسافران بتعدی قطاع الطریق دران میدان بغارت می رسند و این لفظ ہم در عرف حال مثل تلادری کہ در حرف تای مثقوطہ گذشت عموماً بہمین معنی مصطلح * کالا بال * کنایہ از موی

راست وکالا بال اپنا سمجھنا کسیکو کمال حقیر
بیان دانستن مرزا رفیع در ہجو کوتوال گوید
چور کب اوسکا زور مانی ہیں * کالا بال اپنا
سکو جانی ہین * چون کوتوال مذکور نہایت
بیقام بود وقوع تشبیہ خالی از کیفیت نیست
کانٹی بونی * تخم بدی کاشتن کہ عاقبت الامر
است بخشد ہدایت گوید * دل لگا مژگان
سے اوسکی رات دن رویا کیا * اپنی حق مین
پ مین کانٹی سا بویا کیا * کان ہونی *
شدن و عبرت گرفتن میر گوید * دعوئی
شد ہنی کرچہ اوسی تہا لیکن * دیکھہ کرمینہ کو
ی گل کتین کان ہوئی * کانٹا سا نکل جانا *
یہ از رفع خلش کہ عبارت از خار خار خاطر باشد
ہی میر گوید * مطلع * مرہتی جو گل بن تو سارا یہ خلل جاتا *
ی نہجی ورنہ کانٹا سا نکل جاتا * کانٹو نپر کیون گہسیٹتی ہو *

در مقام انکسار و هضم النفسه گویند مولف راست
* مین کون اور تمہاری مژہ کا مجھے خیال *
* کانٹون پہ کیون گھسیٹتی ہو مجھہ غریب کو *
* کان مین تیل ڈالنا * تجاہل در سماعت
ذکری نمودن محمد قایم گوید * سوز پروانہ یون
سنی ہی چراغ * کان مین جیسی تیل ڈالا ہی *
* کوٹی اوڑانی بنانا * کنایہ از معطل داشتن
یا کمال بی رتبگیست و مقوله افسانہ گویان
ہندیست اکثر گویند کہ چون بادشاہ ملکہ را مغضوب
نمود بدین خدمت ماموُر فرمود ہدایت گوید * دیکھا
خزان کی روز جو مین بلبلون کا رنگ * پہرتی تہین
جیسی باغمین کوٹی اوڑانیان * مخفی نماند کہ در
وقوع این تشبیہ مشبہ را ضمیر تانیث لازم
افتادہ چنانچہ ضمیر بلبل ہم درہندی بتانیث استعمال
دارد و مراد قایل درینجا از بیکاری و تحقیر اوست

* کولہیامین کور پہورنا * کنایہ از اخفانمودن امریست کہ فی نفسہ قابلیت اخفانداشتہ باشد مرزا رفیع در ہجو فوقی گوید * گہر مین شیخی کرنی کچھہ رکہتی ہی مول * کولہیا مین کور پہورنی سی کیا حصول

* حرف الکاف عجمی *

* گانچہری والی * کنایہ از گرہ خاطر شرف الدین مضمون گوید * ہنسی تیری پیاری پہلجہری ہی * یہی غنچہ کی دلمیں گانچہری ہی * گور بر گور کرنی * قایم بر مقام دیگری شدن بخلاف استحقاق و این نیز محض بمحاورۂ زنان است ناجی گوید * بجانا مین کوی مرتاہی اوسپر عبث کرنی گیا مین گور پر گور * گوشت ناخن ہونا عبارت از کمال اتحاد و یگانگی است و مجاز در محل قرابت مستعمل عبد الحی تابان گوید * تیرے ابرو سے میرا دل نہ چہٹیگا ہرگز * گوشت ناخن سے کہو کیونکہ جدا ہوتا ہی * گل کترنی

افترا کردن و تهمت بستن مرزا رفیع در ہجو امیر بخیلی
ز بانی خانسامان گوید * کیا کہون مین رکابدار
کی بات * اوسکی گذرے ہی کسطرح اوقات *
نوکری مین نہین کچھ اوسکو حصول * کترے
ہی میرے حق مین نت گل پھول * گلا بندہنا کسی سی *
خود را وابستہ در قید کسی نمودن است خواہ در قید
محبت باشد و یا غیر آن مثال معنی اول مشفقی
و مکرمی مرزا رضا قلی آشفتہ فرماید * جنون آمیز
نکلی ہی صدا کچھ اپنے نالی سی * گلا اپنا بندہایا
ہمنی کیون زنجیر والی سے * از سوق کلام
چنین مستفاد می شود کہ ظاہرا شعر حالی و معنی
وقوعی باشد و مثال معنی دویم محمد بقا گوید
* کل وست محتسب سی جون تون مجہی چھوڑ ا یا *
* شیشہ نی میرے خاطر اپنا گلا بندہایا * گردہونا *

مدعی مقابل استعمال کنند محمد تقی میر گوید

* رونی سی میرے ابر کا ہنگامہ سرد ہی *

* آنکہین اگر یہی ہین تو دریا بہی گرد ہی *

* گلی کا ہار ہونا * گلو گیر شدن ہدایت گوید

* ہر لخت دل گلی کا میرے ہار ہو گیا * گلی پڑنا *

نیز از ہمان عالم شاہ وحید تنہا تخلص گوید

* دست جنون سے کرنا تکرے اسے بجا تہا *

* کیون پیرہن ہمارے ناحق گلی پڑا تہا * گل کہانا *

آنچنانست کہ اکثری از نوجوانان عاشقتن در

عالم لاف عشق از فلوس و روپیہ و انگشتر

و امثال آن در آتش گرم کردہ بربند دست داغ

کنند و باعتقاد خود ازین حرکت چشم تاثیر از جانب

معشوق دارند محمد تقی میر گوید * گل کہای جنکی

واسطی مین جسم زار پر * وہ پہول بہی نہ لای

وہ میرے مزار پر * گریبان مین منہہ ڈالنا *

اعتراف نمودن و منفعل بر قصور خود بودنست
هدایت گوید * تو اوس غنچہ دہنکی آگہی ای گل
خوار وخستا ہی * گریبان مین منہہ اپنا ڈال کیا
منہہ لیکی ہنستا ہی * گردن کا ڈورا * یکی از
حرکات چہرہ بازی معشوق است دخاصہ از فرقہ
طوایف کہ در عالم رقص بارادۂ اظہار خوش
ادائی اکثر این حرکت بعمل می آید و بکثرت عادت
از بعضی بیساختہ ہم واقع شود بالجملہ این لطف بیرون
از بیانست من قام فہم مولف گوید * کیا شمع بہی
لیتی ہی گردن کا غضب ڈورا * کب ڈومنی مین
یار وہہ ڈومنی پن نکلی

* حرف الکاف ہندی *

اما از نوع اول * گہر جانا * کنایہ از خانہ ویران
شدن حقایق و معارف آگاہ حضرت شاہ قدرت اللہ
فرمایند * ہم پر ایام مصیبت آج پہر آنی لگا *

* یار گھر جانی لگا ای وای گھر جانی لگا * لطیفہ ملفوظی
دکھنوی بہر دو واقع * گھر بیٹھہ جانا * نیز از ہمین عالمست
جناب حضرت در قدس سرہ فرماید
* جس سمت کو تو نی آنکھہ اوٹھا کر دیکھا *
* مانند حباب گھر کی گھر بیٹھہ گئی * و ظاہرا دراہل
ولایت ہم این معنی مصطلح کہ شعیدہ ای
اشرف گوید * از خیشندگان کسی چو نماند * عاقبت
خو دلشست خانہ ما * گھرّی مین تولا گھرّی مین ماشہ
شخص متلون المزاج راگویند موافق گوید
* مزاج زرگر بچی کا ہمنی جو خوب دیکھا تو ہی تماشا *
نہیں ہی ایکحال پر وہ قایم گھرّی مین تولا گھرّی مین ماشا *
اما از نوع دویم * کھٹکا * بمعنی خار خار شاہزادہ
عالم پناہ مرزا جہاندار شاہ فرماید * گل کو ہی
ایک خار کا کھٹکا * بلبلو نکو ہزار کا کھٹکا * کھلنا *
بضم کنایہ از بیحجاب شدن آخوی واشفتی

مرزا مغل سبقت سلمہ اللہ تعالی فرمایند
* بات اوسپر خوب تھی ابتک کہاں سو کہاں گئی *
* بزم میں اوسکی میں ایسا ہی کو پی کر کہلگیا

* حرف اللام *

* لونی لگنی * بواو مجہول و نون بیای معروف
کنایہ از شورہ بستن دیوار است کہ در ایام
برسات بر دیوار لگی عارض گردد شاہ عزیز اللہ
عزیز گوید * کان نمک ہوا ہون تیرا حسن سبز دیکھہ *
لونی برہ کی جیسی لگی گل گیا ہون میں * لال * اطفال
صغیر را گویند ہدایت گوید * کچھہ تو بہی بول غنچہ گل
عندلیب سے * کیون میری لال کیا تیری منہہ مین
زبان نہین * و تشبیہ طفال بغنچہ نہایت مربوط
و موید اینمعنی کلام مرزا رفیع نیز در مثنوی گرما فرماید
* پانیکو بلبلاین پہرین بہتکی * طفل غنچہ کو لگ
گئی جتکی * و اینکہ بعضی نا قباحت فہمان بدین

لفظ معشوق را مخاطب کنند خیلی نازیبا است واگر
گویند که در اشعار اساتذه فارسی بمعنی امرد
بسیار جا خطابی لفظ پسر واقع شده گوئیم هر ملکی
ورسمی * لو * بفتح بواو مخفف زبانه شمع
و زبانهٔ شعله را گویند و لو لگنی بتمامه در اصطلاح
عبارت از تکرار ذکریست که تا دیر بر زبان دارند
خواه ذکر معشوق بر زبان عاشق و خواه یاد الهی
بر زبان بیمار در حالت اخیر که عبارت از الله الله
باشد میر حسن گوید * جون شمع سحر حسن
بتونکی غم مین * الله سی ابتو لولگی هی اپنی *
* لگ چلنا * بفتح اول و کاف عجمی کنایه از
آمیزش و اختلاط محمد تقی میر گوید * گرچه آواره
جون صبا هین هم * لیک لگ چلنی کو بلا هین هم *
* لالی پڑنی * لام اول بالف کشیده و ثانی بیای
مجهول رسیده و فتح بای عجمی و سکون رای

ہندی و نون بیای مجہول کنایہ از حالات اضطرابست
کہ در تمنای مقصود باشد و بکمال بیقراری قدر قلیل
ہم از مدعا آرزو کنند و بر آن قناعت ورزند محمد تقی
میر گوید * اس اسیری کی نہ کوی ای صبا پالی پرّی *
یک نظر گل دیکھنی کے بہی ہمین لالی پرّی *
* لتالتا کر مارنا * بضمتین وہر دو تای ہندی بالف
کشیدہ تشدد در زجر و تنبیہ کردنست میر گوید
نخچیر گہہ مین تجسی جو نیم کشتہ چہوتا * حسرت نی
اوسکو مارا آخر لتالتا کر * لگانا بجہانا * بکاف
فارسی و جیم ہندی کنایہ از آتش افشانیست
کہ خاصہ منافقین اشر النفس باشد مولف گوید
* ہوا دولت سے آنکہون ہین کے اب بیزار
مجہسی دل * کہیں اوسکو اب کچھ پکھہ لگاتی اور بجہاتی ہین

* حرف المیم *

* منہہ موڑنا * کنایہ از بیمروتی و چشم پوشی است

میر محمد حسن شاگرد مرزا رفیع گوید * قاتل اگر
کبھی کر تسابتا ہی چہوڑیو * خنجر تو ایکدم کی لئی
منہہ نہ موڑیو * ما پاشور با اور گئی ڈلیان * کنایہ
از قات طعامست در مقدار و عموما در جمیع محل
صرفہ مستعمل ہدایت گوید * نہین ہم پاس
جز خون دل و لخت جگر پیاری * مثل مشہور
ما پاشور با ہی اور گئی ڈلیان * منہہ کی لوئی جانی *
عبارت از رفتن شرم و حیا ست محمد تقی میر گوید
* آتی ہی شمع آگے منہہ پر تری یہ کہکر *
منہہ کی گئی جو لوی تو کیا کریگا کوئی * منہہ تہو تہانا *
چین بر جبین زدن میر حسن گوید * غمگین نہو
حسن تو یہ ناز ہی تجہی پر * یون اور کی تو آگے وہ منہہ
تہو تہا گے بیتہی * سید کی کو زکام ہونا * کنایہ
از نخوت و عالیجاہی ناکسا نست میر حیدر علی
حیران گوید * جو نہیں او تہہ کر چلا وہ مجلس سے *

چھینکا کوئی اور میرا نام ہوا * ہنسکی بولاکہ
وا چھڑی یون جی * سینڈ کی کوبھی اب زکام ہوا *
* منہہ پر ہوائی پہر جانی * کنایہ از تغیر رنگ
رواست اعم از اینکه در مقام خطر ره دہد و یا در عالم
نقاہت بسبب حرکت ہدایت گوید * خورشید
رونی جسکہڑی آنکہین دکہائیان * مہتاب کے
بھی پہر گیئن منہہ پر ہوائیان * موتی پرونی * ظاہرا
ترجمہ در فشانیست و در مدح و ذم ہر دو مستعمل
مولف گوید * سن سن کی ذکر اشک و مژہ
مجسی یون کہا * جب تب نہ آپ ایسی ہی
موتی پرو ینگی * منہہ پر گرم ہونا * کنایہ مقابل شدن
باکسی کہ از خود بزرگتر باشد و اکثر شوخ چشمان
و قاحت پیشہ باین صفت متصف اند میر سوز
گوید * کیون طفل اشک تجکو آنکہون مین مینی پالا *
* اسپر بہی میرے منہہ پر تو گرم ہو کی آیا *

* منہہ اوتر جانا * حالتی کہ از فرط نقاہت وہم از فکر بر بشرہ ظاہر شود جرات گوید * یہ کون تیبرے چت پہ چڑہا یاہی مجہی * جرات کچھ اندنون مین تیرا منہہ اوتر گیا * منہہ پر چڑہنا * عبارت از مقابل شدن حضرت درو فرماید * چمن مین باغبان سے صبحدم کہتی تہے یہ بلبل * گلونکی منہہ پہ یون چڑہتی ہی دیدہ دیکہہ شبنم کا * منہہ بسورنا * بکسر بای عجمی وسین تمامہ حالتی کہ طفل را پیش از گریہ روودہد ایت گوید * شعر *

* دہن سے اوسکی میرا دل جو دور رہتا ہی *
* تو شکل غنچۂ گل منہہ بسورر ہتا ہی *

* مار پیچ کی راہ * کنایہ از کجی راہ محمد حسین کلیم گوید * رکہتا ہی زلف یار کا کوچہ ہزار پیچ * ای دل سمجھہ کی جائیو ہی راہ مار پیچ * منہہ دیکہی کی الفت * الفتیست کہ فیمابین دوکس عندالمواجہہ بظہور آید وبدین

الفت اعتماد شاید مرزا رفیع سودا گوید

* نہ بھولا ای آرسی گر یار سے تجکو محبت ہی *
بہروسا کچھ نہیں اسکا یہہ منہہ دیکھی کی الفت ہی *

* مورکھہ * بمعنی بیخبر و ناقدرشناس و این لفظ
نیز مثل کوی اورآنی از مصطلحات افسانہ گویانست
ناجی گوید * کیون سند لیتا ہی زلف کو پیاری *
دیکھہ تجکو کہینگی سب مورکھہ * منہہ مانگی موت *

بکاف پارسی مثلو لہ خرید اران و این در محلی
گویند کہ فروشندہ انچہ قیمت کند برہمان اصرار دارد
مولف گوید * کل یار نی مجسی بوجہی قیمت دلکی *
مین نی قتال اپنی اوسکی قیمت مین کہی *
کہنی لگی سو دانہ بنی گا یہ طپش * منہہ مانگی تجہی
موت بہلا کسنی دی * موج آجانی * بفتح میم خیالی
بخاطر گذشتن عن الشعرا * دریا دلی سی
دم نہین دیا شانمان بہاد * کیا جانی حباب کو کیا موج آگئی *

* منہہ لیکی رہ جانا * ساکت شدن در حالت انفعال
نظر با نحطاط مرتبہ خود ہدایت گوید * دیکہا جو
اوسکی چشم و دہن کو تو شرم سی *
منہہ اپنا لیکی پستہ و بادام رہ گئی * من مار رہنا *
بصبر برداختن و بحزن وملال گذراندن ہدایت گوید
* نہیں رہتا ہی اوسکی زلف بغیر * مین بہت
اپنی من کو مار رہا * موم دل ہونا * یعنی
رقیق القلب بودن ہدایت گوید * سوز دل سین سین
میرا آخر کو اوسنی رو دیا * شمع کافوری کا دل دیکہا
تو گویا موم تہا * موم کی ناک * شخصی متلون
المزاج را گویند ناجی گوید * جو کوئی کچھہ کہی پگہل
جاوے * شمع روہی ہمارا موم کی ناک * مرنا *
کنایہ از دل دادن و آرزو مند بودن افصح الفصحا
مرزا رفیع سودا گوید * کسیکی مرگ پرای دل
نکیجی چشم تر ہرگز * بہت سا روئی انکو جو

اس جینی پہ مرتی ہہین * منہہ کانوالا *
امر سہل الحصول میرحسن گوید * تعجیل نکر
ای دل آنی تو لگاہی وہ * مل جائیگا بوسہ بہی
کیا منہہ کانوالا ہی * منہہ سی پہول جہرنی *
کنایہ از دشنام ملفوظ شدن و بسبیل طنز
مستعمل انشاء اللہ خان انشا گوید * گالیان دی گراب
بکرتی ہہین * واہ کیا منہہ سی بہول جہرتی ہہین *
* ماتہا تہنکنا * معلوم شدن انجام کار در آغاز کار
بوقوع علامتی کہ متعلق باو باشد و از جملہ مصطلحات
زنانست محمد تقی میر گوید * بہوون تنہن تم جسدن
سبج نکلی تہی ایک پیچا * اوسدن ہی تمہین دیہکی
ماتہا میرا تہنکا تہا * حاصل معنی بقصد قابل اینکہ اگر
تمہین کیج وضعیت بمر در صفاک وقتال خواہی شدن
* منہہ چہپانا * کنایہ از چشم پوشیست مولف گوید
* طاقت نی تو تہاہی جی جو رایا ہمسی * دل صبر

وخردنی بہی اوتہا یا ہمسی * یہہ تو تہی ہی پہ رنگ روئی بہی طپش * یک بارگی آپ ہی منہہ چہپایا ہمسی *

* منہہ لگنا * کنایہ از قرب حاصل کردن میر گوید

کیا حرف دلنشین ہو میر اُس خط مدام * اغیار روسیاہ تیری منہہ لگا گئی * منہہ لیکی بہر جانا * محروم برگشتن وروی نا طعت ندیدن یکی از شعرا گوید * شعر *

* بعد مدت تیری کوچہ مین جو آجاتا ہون *

* اپنا سا منہہ لئی پہر وہین جاتا ہون *

* موج مارنی * کنایہ از فارغبالی شخص معطل محمد بقا گوید * سیل سرشک اپنا جب سر باد ج ماری * طوفان نوح تنہا گوشہ مین موج ماری *

* منہہ پانا * توجہ خاطر دریافتن حضرت درد فرماید

*منہہ تمہارا بہی اگر پائیگا * تو یہہ منہہ اپنا بہی دکہلائیگا *

*حرف النون *

* نیند بہر سونا * کنایہ از خواب راحت خواجہ محمد

خان طاہر گوید * پھر زلیخا نہ نیند بھر سوئی * جب سی
یوسف کو خواب مین دیکھا * نصیب لڑنی *
در مقامی گویند کہ دو کس را در امید یک امر مطلوب
اتفاق باشد و ہریکی بزعم خود انتظار کشد سعادت علی
سعادت گوید * یار سی جو رقیب لڑتی ہین *
یہ ہماری نصیب لڑتی ہین * نیچی سُروں سی بولنا *
کنایہ از آواز حضیض و بسیار مطایبہ مصطلح
میر محمد کاظم آوارہ گوید * کانا پھوسی تیری گانی سی
دق ہون * بہت نیچی سروں سی بولتی ہی *
* ننگی شمشیر * بہ معنی مصطلح گاہی کنایہ
از شخص صاحب جلال باشد و اطلاق این بیشتر
بر فقرای صاحب تاثیر آید و گاہی بر شخص بیباک
و صاف گو و گاہی عبارت از بلای معلق ہر دو معنی
معروف و مثال سیومی میر سجاد گوید * شعر *
سپرداری اسکی کسی سی نہو * یہ ابرو

تیرے ننگی شمشیر ہی * نظرون سی گرا دینا * بی اعتبار کردن است مرلعت گوید * جون اشک تو نظرون سی کیونکر نہ گرا دیوے * آنکہو نمین تیری پیارے ہر وقت کہتکتا ہون * نیاں بگرنا * بدو معنی مصطلح گاہی کنایہ از بدوضعی روزگار وا ینمعنی مرزا علی نقی محشر گوید * یہ رنگ ڈہنگ آج سی افلاک کی نہین * ایسا ہی کچھ قدیم ستی بگرا یہ نیل ہی * و معنی دویم موافق اعتقاد عوام مرزا محمد شہرت گوید * ملنی کی ہوئی میری اور اوسکی شہرت * شاید کہ کچھ نیل آسمان کا بگرا * * نچورا * بالکسر و جیم پارسی بو او مجہول و سکون رای ہندی بدو معنی مصطلح گاہی کنایہ از پایان کار وگاہی از مدار کار و این شعر میر جامع این ہر دو معنی است میر گوید * جیب اور آستین سے رونیکا کام گذرا * سارا نچورا ہتو دامن پہ آر ہا ہی *

* حرف الواو *

* وادی پر اپنی آنا * برعادت خود کار کردن میر گوید * وحشت مین ہون بلا گر وادی بر اپنی آوٴن * مجنون کی محنتین سب مین خاک مین ملاوٴن *
*وہ آنکہین نرہنی * کنایہ از تغیر سلوک میر حسن گوید *
* اب کچھ ہماری حال پہ تمکو نظر نہین *
* یعنی تمہاری ہم سی وہ آنکہین نہین رہین *

* حرف الہاء *

* ہاتھہ لگانی * کنایہ از تنبیہ کردن مصطفی خان یکرنگ گوید * زبان شکوہ ہی مہندی کا ہر پات * کہ خوبون نی لگائی نہین مجہی ہاتھہ * قافیہ پات باہاتھہ کردن ہرچند از روی اصول قوافی خالی از عیب اکفا نیست لکن ریختہ گویان جایز داشتہ اند * ہاتھون ہاتھہ لیجانا * عبارت از جلد دستی است در بردن چیزی سید عبدالوہاب گوید * میرا دل گام و اپنی سا تھہ لیگئی *

حناکی طرح ہاتہون ہاتہہ لیگئی * ہاتہہ پر نا * گویا بقابو آمد نست * سید عبدالولی عزت گوید * ہاتہہ پر ہاتہہ
سیری دہرکی جلی آی سا تہہ * دیکہو طالع کی مدد آج
سیری ہاتہہ پر ی * ہاتہہ اتہانا ایک چیز سی *
دست بردار شدن از امر دست مصطفی خان گوید
* ہاتہہ او تہا جو را و رجفا سی تو * یہی گو یا سلام
ہی تیرا * ہوا لگنی * کنایہ از تغیر مزاج ہدایت گوید
* پہرتی ہی تیری سا تہہ نسیم و صبا لگی * تجکو بہی
باغ دہر کی گلرو ہوا لگی * ہوا پہرنی * بکسر بای
ہندی و نون بیای معروف کنایہ از تغیر اوقات
اعم ازینکہ پریشانی بہ جمعیت مبدل شود یا بعکس
آن مثال معنی اول مولف گوید * آنی کی اوسکی
لیکی خبر اب صبا پہرے * خوش ہو دلا کہ آج ہماری
ہوا پہری * و مثال دویم جعفر علی حسرت گوید
* شب مہربانی تہی وہ پچہہ اب صبح سنی یہہ جو رہی *

* کل کی ہوا کچھ اور تھی اور آج کی کچھ اور ہی *
* ہاتھہ پتھر تلی دبنا * کنایہ از متعلق بودن غرضیست
کہ موجب انواع تبعیت باشد مولف گوید
* دلکو تجسی سنگدل لی لون تو دکھلاؤن مزا *
* دب رہا ہی ہاتھہ ابہی میرا یہہ پتھر کی تلی *
* ہوا ہونا * کنایہ از فنا شدن حضرت درد فرماید
* تہر جا تک بات کی بات ای صبا * کوئی دمکو ہم بہی
ہوتے نہین ہوا * ہاہا کرنا * سماجت نمودن
میر سوز گوید * سنتین میری قبول اوسنی نکاین *
عجز سی ہر چند مین ہاہا کیا *
* ہاتھہ پر دہری رہنا ایک چیز کا * کنایہ از
سر دست ماندن چیزی مولف گوید * چاہو جو
چہنو دست حنابستہ سے یہہ دل * ایسا سو دل
کسیکا دہرا ہاتھہ پر نہین * ہاتھہ پانون پہول جانی *
عبارت از سراسیمگی و بیحواسی است میر حسن

در گلزار ارم گوید * ہر ایک گل سے وہ صورت دیکھی مقبول * کہ میری ہاتہہ پانون سب گئی پہول *

* حرف الیای تحتانی *

* یاری کٹ کرنی * بضم کاف تازی و سکون تای ہندی کنایہ ایست از ترک آشنائی کردن و این روز مرۂ اطفال کتبیست میر سوز گوید

* رباعی * لی چپکی سی جب کہ مین نی اوسکی چٹکی * بولا کہ پڑی جان پہ تیری پٹکی * پہر دانت تلی کہٹک کے ناخن یہہ کہا * چل آج سی ہمنی تجسی یاری کٹ کی * یاقسمت * در مقام رضا و تسلیم گویند مولف راست * ہوا جز درد و غم ہرگز نہ وصال دلربا قسمت * یہی تہا قسمت ناساز مین مقسوم یاقسمت *

* لہ الحمد فی الاولی والآخرۃ *

گرو جہ ہمت این اقل الحقیقۃ علی قدر یعنویت صرف گردید و بحسب قوہ بفعل رسید و انصاف ذ اند

که در ترتیب این نسخه گرامی انفاس صرف
شد تا پیرایه اتمام یافت و چه شرایف اوقات
بسر رفت تا پرتو انتظام یافت صحت اینمقال
بر محاوره دانان مبین و صدق این دعوی بر صاحب
زبانان متیقن چه از بدو رواج ریخته الی یومنا هذا
هیچ نسخه درین زبان به تحریر نرسیده و رساله
بدین نهج مرتب نگردیده *   * مثنوی *

حبذا نسخهٔ فصیح بیان * جامع اصطلاح هند و ستان
اسمین جو هین فصیح و غیر فصیح * من و عن هی هر ایک کی تشر
بلکه تفریق جایز و ممنوع * واسطی جسکی یه هوا موضو
هر ایک اپنی مقام پر هی رقم * تا مبین هو امتیاز از ه
صفحه صفحه بیان هوئی تحقیق * اهل تحقیق سمجهی یه تدقید
اصطلاحات دهلوی یکسر * ثبت کین اسمین کهاکی خو جا
بلکه عالم جان و دل کئی تالیف تصنیف * تب یه تالیف هوئی به ا
جو ممیز هو اسکا قدرشناس * اس جگر کاوی کو کری وه قیاس

ہرچہ کوئی رہا نہیں معیار * مر دہرا یک ہنر کا ہی بازار
ہاں صد شکر ایکو ہی ممدوح * وصف جسکی نہو سکیں مشروح
ہوا اسکا باعث تالیف * جسکا مادح ہی یہہ ضعیف ونحیف
اسکی ارشاد سی ہوا یہہ خیال * نام جسکا رہیگا تا صد سال
یعنی نقاد علم امیر الممالک * جامع جود وحلم امیر الممالک
سخن سنج اور قدر شناس * قدر ہر فن کی ہی اوسیکی پاس
بیشک اسکا وہ قدردان ہوگا * اجر کب اسکا رایگان ہوگا

اکنون بیان دیگر چند فقرہ کہ از متعلقات این کتاب است واجب آمد باید دانست کہ مصطلحات حضرت دہلی باعتقاد راقم بر تر از شمار است و ضبط ہمگین متعذر و دشوار مگر ہر چہ را استنادات از کلام موزونان ہم رسیدہ درین مختصر ثبت گردانیدہ و آن نیز متنوع بر دو نوع بعضی بیک معنی و برخی بچند معنی ناقدان بصیر بحسب قرینہ تمیز از ہم کنند و آگہان خبیر نظر بر مقامی تفرقہ بخشند بالجملہ مختصریست

مفید جهت استفادهٔ طالبان این مقصد و ملخصیست
مفیض بنا بر انتفاع پژوهندگان این مطالب و عبارتش
از آن اغلاق لفظ ندارد تا نسخه عام الفیض و عموم الفهم
باشد و هر عامی و مبتدی فواید معنوی بردارد حالیا
استدعا از دیده وران بیخلاف آنست که
من اوله الی آخره به چشم انصاف و دردمندی
درنگرند و بخیال من صنف قد استهدف التماس از حسد
پیشگان با اعتساف آنکه هر جا بمقتضای بشریت
سهو و خطائی یابند از طعن و تعریض درگذرند چه
انسان هرآینه جایز الخطا است و شیوهٔ عیب
جوی خیلی نازیبا * غلام همت آن عارفان باکرمم *
* که یک صواب به بینند و صد خطا بخشند * والحمد لله
علی الاتمام و الصلوة والسلام علی نبیه و آله الکرام
* و اصحابه العظام *

* لله الحمد والمنة که این نسخه نادر التبیان *
* مسمی بشمس البیان فی المصطلحات *
* هندوستان من تالیفات ابلغ البلغای زمان *
* متخلص بطبش مرزا جان بتاریخ بست و پنجم *
* شهر ذی حجه سنه یکهزار و دو صد و شصت *
* و شش من هجرة النبویه علی صاحبها *
* الف الف تحیه در بلدهٔ فرخنده *
* بنیاد مرشد آباد واقع محله قطب پور *
* از مطابع مطبع آفتاب *
* عالم تاب طالع *
* و ضیابخش *
* طبایع خاص و عام *
* گردید *
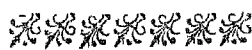
تصحیح اغلاط شمس البیان

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳	۱۰	فی المصطلحات	فی مصطلحات
		ہندوستان	الہندوستان
۵	٦	ڈراتی	دھراتے
۷	۱۳	آب	اب
۱۲	۱۱	غم مین	غمین
۱۸	۱	اتھامی	تھامی
۱۹	۷	بچہارین	پچھارین
۱۹	۱۵	سنا	سنا
۲۱	۸	دکہلاے	دکہلاوے
۲۱	۱۴	نگاونگا	پگاونگا
۲۱	۱۵	پگاونگا	نگاونگا
۲۳	۵	حسن کو	حسن کا
۲۴	۷	بہیگنی	بہیگتی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲۶	۱۳	لنجر	گنجر
۲۸	۳	ثمانین	ثمانی
۲۸	۹	تفریط	افراط
۲۹	۴	تاادری	تاآوری
۲۹	۱۰	چادری	چاوری
۲۹	۱۰	تاادری	تاآوری
۳۱	۸	صعف	صف
۳۳	۳	یک	ایک
۳۹	۱۵	لرگی	لرگئی
۴۰	۴	بد ہیین	بندھیین
۴۳	۲	لوکا	لوگوںکا
۴۵	۶	تابنجالی محبت کی	باتنجانے کی محبت
۴۸	۸	مت سے پہو بال	مت وانسنے نکال
۴۸	۱۰	وقیست	وقتی است

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۹	۱۴	آرسی ہی	آرسی
۵۱	۷	تجنیس	بہ تجنیس
۵۱	۱۱	دل لوروا	دل گوردا
۵۲	۶	ترا	تیرا
۵۵	۵	دہرک	دھک
۵۶	۸	نشیند	نشینند
۵۸	۶	چمکی	چمکنی
۶۰	۱۵	گوئی	کوئی
۶۷	۱	گوئی	کوئی
۶۷	۶	براعت	براعات
۷۲	۷	پہاپجہری	پھاجبھری
۷۲	۹	محض	مختص
۷۷	۲	خوب تہی	جو نہ تھی
۷۹	۱۳	کہ یہی	کہ یہے ہی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۸۴	۳	چڑھیاہی مجھی	چڑھاہی
۸۴	۸	بارعجمی	بار موجودہ
۸۳	۲	یار سے تجکو	یار کو تجھے
۸۳	۶	سند لیتا	سند لتا
۸۳	۱۴	عن الشعرا	عن بعض ش
۸۵	۶	گراب	گراب
۸۵	۷	چھڑتی	جھڑتے
۸۵	۱۱	دیکھی	دیکھے
۸۶	۲	آپ	اب
۸۶	۵	لگاگئی	لگا گئے
۸۸	۱۰	کہ کچھوہ	کچھ
۹۱	۱۱	گنایہ	گنا یہ
۹۴	۱	لرچہ	گرچہ